

Univerzita Karlova
Fakulta humanitních studií

Problém vysoké spotřeby v konzumní společnosti

Bakalářská práce

Petra Rambousková

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Arnošt Novák, Ph.D.

2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval/a samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Toto prohlášení a souhlas budou signovány vlastnoručním podpisem.

V Praze dne 30. 7. 2021

Petra Rambousková

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu bakalářské práce Mgr. et Mgr. Arnoštovi Novákovi, Ph.D. za pomoc s formulací mého tématu, cenné rady a ochotu. Dále bych chtěla poděkovat svým nejbližším za jejich podporu.

Klíčová slova:

Spotřeba, konzumní společnost, individuální spotřeba, skromnost, ekologicky příznivý způsob života, nerůst, individualizace odpovědnosti

Key words:

Consumption, consumer society, individual consumption, simplicity, environmentally friendly way of life, degrowth, individualization of responsibility

Obsah

Úvod	1
1 Spotřeba z pohledu sociologie a environmentální souvislosti.....	3
1.1 Sféra výroby versus sféra spotřeby	3
1.2 Spotřeba jako problém sociologie	5
1.2.1 <i>Konzumní způsob života</i>	7
1.3 Spotřeba a životní prostředí	8
1.3.1 <i>Spotřeba jinak?</i>	9
1.3.2 <i>Odpovědná a udržitelná spotřeba</i>	11
2 Přístup ke spotřebě v dílech vybraných autorů.....	12
2.1 Dobrovolné snižování spotřeby.....	14
2.2 Konfrontovat spotřebu	17
2.3 Nerůst spotřeby	19
3 Srovnání přístupů.....	21
3.1 Pojetí skromnosti.....	21
3.2 Odpovědnost za spotřebu	26
3.3 Otázka dobrovolnosti	29
3.4 Otázka ekonomického (ne)růstu	31
3.5 Řešení vysoké spotřeby	36
Závěr	42
Seznam použité literatury	42
Elektronické zdroje:	47

Úvod

Předmětem této teoretické bakalářské práce je problematika vysoké spotřeby, která je součástí zejména současné západní společnosti, a srovnání tří různých přístupů ke spotřebě, které se k tomuto problému staví kriticky. Na toto téma bude nahlíženo zejména z pohledu sociologie, respektive sociologie životního prostředí, která se zabývá vztahy mezi společnostmi a jejím vlivem na životní prostředí. Vzhledem k volbě autorů a samotného předmětu této práce se také nevyhne pohledu z hlediska ekologické ekonomie.

Spolu se zvyšováním životní úrovně (především) západních globalizovaných společností v posledních desetiletích zároveň stoupá spotřeba, která vedle výroby má značný negativní vliv na životní prostředí. Vlivem sociálních sítí a různých marketingových nástrojů, především reklamy, je nadměrná konzumní spotřeba ještě více posilována. Důsledky jsou čím dál více viditelné, zejména v obrovském množství produkovaného odpadu. Již v roce 1972 ve zprávě vydané Římským klubem s názvem „*Meze růstu*“ bylo řečeno, že není možný nekonečný růst výroby a spotřeby v prostředí s omezenými zdroji (Meadows et al., 1972). Nyní, v podmínkách stávající ekologické krize, která je zároveň krizí společenskou, mimo závažné ekologické problémy jako jsou plýtvání zdroji, úbytek biodiverzity či samotná změna klimatu (o těchto problémech bude pojednáno v práci spíše jen okrajově), je velkým problémem nesoulad mezi stupňujícími se hmotnými požadavky lidí a postupným ničením a vyčerpáváním přírodních zdrojů.

V posledních letech se v reakci na konzumní společnost či přímo na ekologickou krizi rozšiřují různé individuální či skupinové snahy o snižování vlastní spotřeby, popřípadě o redukci vznikajícího odpadu ze spotřeby, které jsou jistou snahou o změnu životního způsobu směrem od konzumu k větší udržitelnosti. Jsou příkladem jistého „uskromňování“ v nárocích na vlastní spotřebu a příkladem odpovědné spotřeby. Proto se tato práce věnuje také tématu skromnosti ve spotřebě jak v rovině individuální, tak i společenské.

V době pandemie covidu-19 a s ní spojenými restriktivními opatřeními došlo k tomu, že po většinu roku 2020 až 2021 byly obchody pro spotřebitele zavřené či jinak omezené, a každý se tak musel svým způsobem „uskromnit“. Spotřeba sice v některých ohledech nejspíše klesala, v jiných naopak spíše rostla (viz např. Adam, Michal, 2021), v každém případě se však nákupy přesouvaly z obchodů na internet a také v důsledku toho vznikala spousta „nových odpadů“. Princip fungování společnosti i ekonomiky zůstal stále stejný, je jím konzumní model založený na růstu. Tato doba však může představovat jistý výchozí bod ke společenské změně, proto je toto téma stále aktuální.

Téma lidské spotřeby je takřka bezedné, proto se také tato práce nesnaží obsáhnout v plné šíři vše, a proto je pojata jako teoretické srovnání tří přístupů vybraných autorů, kteří se k vysoké spotřebě staví ze společenskovědního hlediska kriticky a sdílejí přesvědčení, že je třeba spotřebu snižovat.

V první části práce je téma spotřeby ukotveno do teoretického rámce sociologie a slouží pro lepší porozumění dalším částem textu. Pokusí se vysvětlit, proč je vedle výroby důležité také téma spotřeby a proč je spotřeba problémem. V druhé části jsou pak představena vybraná díla jednotlivých autorů. Jsou jimi knihy české socioložky Hany Librové týkající se jejího výzkumu skromnosti ve spotřebě, dále je pojednáno o potřebě konfrontace spotřeby z díla amerického sociologa a politologa Michaela Maniatese a nakonec koncept takzvaného „nerůstu“ v pojetí ekologického ekonoma řeckého původu Giorga Kallise. Ač každý z nich nahlíží na problém spotřeby trochu z jiného úhlu, jejich koncepty jsou k sobě v některých případech přímo konfrontační, proto ve třetí části budou na základě analýzy a zvolených kritérií komparace srovnány.

Tato práce se snaží odpovědět na otázku jakým způsobem by mělo dojít ke snižování vysoké míry spotřeby. Cílem práce je pak odpovědět na tuto otázku na základě výsledků srovnání a nalezení shodných a rozdílných aspektů v dílech těchto tří autorů.

1 Spotřeba z pohledu sociologie a environmentální souvislosti

V této části je nastíněna základní problematika spotřeby, která je zasazena do kontextu konzumní společnosti. Na spotřebu je zde nahlíženo především z hlediska sociologie životního prostředí a tato kapitola slouží jako výchozí bod k další části práce a také k jejímu lepšímu porozumění.

Část světové společnosti, o které tato část textu pojednává, a o které autoři dále hovoří jako o rozvinutém severu, západní společnosti či globální střední třídě, se týká především moderní rozvinuté společnosti. Ta má většinou povědomí o absolutní chudobě a bídě pouze díky médiím či z doslechu a dá se označit pojmem „*konzumní společnost*“. Žije tak v prostředí relativního materiálního dostatku.

Kritická reflexe vznikající konzumní společnosti se objevila již v době Karla Marxe či Thorsteina Veblena koncem 19. století. Ovšem fenomén konzumu a konzumní společnosti se začal objevovat až počátkem 20. století a rozšířil se zejména po druhé světové válce. Vznik konzumní společnosti nastal se změnou výrobních vzorců, kdy docházelo k rozpojení tradičních vazeb mezi obchodníkem a spotřebitelem. Díky zavádění strojů a industrializaci vznikaly celostátní trhy. S nárůstem produktivity práce a zaváděním masové výroby byly postupně snižovány ceny výrobků a byla postupně umožněna masová spotřeba širším vrstvám společnosti. Postupně vlivem globalizace docházelo také ke geografickému rozpojení místa výroby s místem spotřeby.

V konzumní společnosti dochází k propagaci spotřeby masově vyráběného zboží a spotřeba zboží se v konzumní společnosti mění z prostředku k uspokojení potřeb v účel sám o sobě. Významnou úlohu zde hrají reklamní mechanismy, které u konzumentů vzbuzují stále nové potřeby, které je třeba uspokojovat. Z ekonomického hlediska jde o žádoucí jev, protože odbyt zboží zajišťuje stálý ekonomický růst. V souvislosti s reflexí ekologické krize dostala kritika konzumní společnosti nový impuls od přelomu 60. a 70. let. (Keller, 2020).

1.1 Sféra výroby versus sféra spotřeby

Vedle významného vlivu výroby nelze při zkoumání dopadů lidské činnosti na životní prostředí opomínat ani vliv lidské spotřeby. „Ačkoli je na první pohled mnohem zřetelnější vztah mezi výrobcem a možnými nepříznivými dopady jeho činnosti na přírodu, je nutné připomenout si spotřebitelskou stranu celého procesu. Firmy i spotřebitelé jsou součástí soudobého ekonomického systému a působí ve vzájemné interakci, což znamená, že jedním z faktorů ovlivňujících chování nelze při řešení environmentálních problémů ponechat

stranou“ (Krautová, Librová, 2016, s. 31). Tuto zátěž na přírodu lze vyjádřit pomocí rovnice IPAT¹:

Zátěž přírody = velikost populace × zátěž z výrobních technologií × zátěž ze spotřeby

(Ehrlich, Holdren in Librová, 2003, s. 21).

Paradigma neoklasické ekonomie obvykle zachází s výrobou a spotřebou jako se samostatnými fenomény, které se vzájemně vyrovnávají a kdy jedna vytváří druhou. Nabídku a poptávku propojuje sociolog životního prostředí Bell (2004) v konceptu běžícího pásu výroby a spotřeby. Koncept „běžícího pásu výroby“ (*treadmill of production*) sociologa Allana Schneiberga je metaforou k fungování moderní průmyslové společnosti, která upřednostňuje ekonomický růst. Jedná se o proces vzájemného ekonomického sevření, který nutí každého běžet rychleji na pomyslném běžícím pásu, z kterého má výhody jen menší část společnosti, a která má tendence zvyšovat výrobu a upozadovat problémy životního prostředí. Každá firma se s cílem maximalizace zisku snaží produkovat více zboží s nižšími náklady než konkurence. Mechanismy tržních sil mají za následek zvýšenou produkci, zvýšené negativní důsledky pro životní prostředí i zvyšující se nerovnost mezi lidmi (Bell, 2004, s. 55-57).

Navzdory čím dál větší spotřebě zboží se však příliš nezvyšuje naše spokojenost. Tento proces materiálního posunu vpřed bez skutečného nárůstu spokojenosti lze v této souvislosti nazvat „běžícím pásem spotřeby“. Běžící pás výroby a běžící pás spotřeby jsou vzájemně propojené. Zvyšující se rychlost jednoho pásu zvyšuje rychlost druhého. Aby bylo možné přežít a vytrvat na pásu výroby, je zde nutný imperativ zisku. Zisk je tak z hlediska běžícího pásu výroby viděn jako ctnost. A aby bylo možné demonstrovat vlastní úspěch v dosahování této ctnosti zisku, je třeba v rámci běžícího pásu spotřeby konzumovat stále více. Touha mít více je vnitřním zdrojem a vnějším produktem pásu spotřeby. „Nejenže spotřebováváme víc, než potřebujeme, ale také víc, než chceme“ (Bell, 2004, s. 50). S tím je spojena i představa tvrdé práce, která je součástí jak pásu výroby, tak i pásu spotřeby, a je obecně považována za ctnost. Tvrdá práce umožňuje udržet se na běžícím páse a zároveň ho také zrychluje. To nutí lidi k tomu, aby pracovali ještě více, a dosahovali tak větších zisků. Zároveň umožňuje racionalizaci nerovností ve spotřebě. Zisk je nutný k tomu, aby byla možná spotřeba, a stejně tak spotřebováváme, abychom demonstrovali zisk. Samozřejmě výroba není bez spotřeby

¹ Human impact on the environment (I) = population (P) × affluence (A) × technology (T).

možná a naopak. Pás výroby vytváří nerovnosti, které tvoří pás spotřeby, který způsobuje ještě více nerovností a dále urychluje pás výroby. Ocitáme se tak v bludném kruhu, který se neustále zrychluje (Bell, 2004, s. 53-64).

Masová výroba jde tak ruku v ruce s masovou spotřebou. Vyráběné zboží musí někdo spotřebovat, i když výroba a spotřeba probíhají na geograficky vzdálených místech. Produkty se vyrábí na místě s nejnižšími náklady a spotřeba se přesouvá tam, kde je možné za ně nejvíce utržit. Požadujeme nové výrobky ve stále větším množství, což je z environmentálního hlediska neudržitelné. Tento jev vede k vyšší výrobě a cyklu masové výroby a masové spotřeby, tedy způsobuje další znečištění a vyčerpávání přírodních zdrojů. „Na vstupní straně výroby se spotřebovává enormní množství přírodních surovin a na výstupní straně spotřeby lidé zahazují užitečné věci ne proto, že jsou nepotřebné, ale jelikož už nejsou v módě nebo dost reprezentativní“ (Giddens, 2013, s. 180-181).

1.2 Spotřeba jako problém sociologie

Zatímco spotřeba ve smyslu uspokojování potřeb je člověku přirozená, existovala vždy a nelze se jí v žádném případě zcela vyhnout, pojem „konzum“ a „konzumní způsob života“ se běžně používá v hodnoticím smyslu (Librová, 2003). Lze hovořit nejen o spotřebě energie, věcí či potravin, ale i času a kulturních hodnot. Spotřeba se vztahuje jak k jedinci, tak i ke skupině či společnosti. Její charakter a míra jsou dány historickými a ekonomickými podmínkami, typem kultury, konkrétním systémem distribuce statků a hodnot v dané společnosti. Je také úzce svázána s životním stylem (Keményová, 2020).

Spotřeba zboží může ušetřit náš čas i námahu. Konzumní spotřeba však může také hrát důležitou roli v boji o společenské postavení uvnitř společnosti. Veblen popisuje již koncem 19. století rysy vznikající „zahálčivé třídy“, která vykazuje rysy okázalosti ve spotřebě spojené s „okázalým plýtváním“. Tato třída se vyvinula v průběhu 19. století z vyšší vrstvy společnosti vlivem majetkové diferenciaci a dělbu práce. Způsob života zahálčivé třídy se postupně stává normou i pro zbytek společnosti, do které se dále šíří. Díky tomu předměty spotřeby již nemají sloužit pouze ke zlepšení lidského života, ale získávají druhotnou povahu a slouží jako doklad o finančních možnostech konzumenta (Veblen, 1999, s. 121).

Z hlediska sociologie je spotřeba procesem či výsledkem uspokojování potřeb, při němž dochází k využití, odčerpání nebo „spotřebování“ hmotných i nehmotných statků (Keményová, 2020). Spotřeba je tedy zároveň provázaná s potřebami. Nejvýznamnější teorie potřeb pochází od Abrahama Maslowa, který popisuje potřeby v podobě

hierarchizované pyramidu. Ve spodní části této hierarchie se nachází základní potřeby, které je nejprve nutné uspokojit, aby bylo možné postoupit výše. Nejnižší stojí potřeby fyziologické, nad nimi potřeby bezpečí, potřeba lásky, potřeba uznání a potřeba seberealizace. Nad nimi stojí „vyšší potřeby“ porozumění a vědění. Maslowova teorie však neobjasňuje, proč konzumujeme více než kolik potřebujeme, protože podle této hierarchie by nikdo nekonzumoval přespříliš, namísto toho by se všichni dobře „zapatřeni“ lidé věnovali ušlechtilým činnostem, namísto toho si ale většinou kupují stále více nových věcí. To, co nás motivuje ke spotřebě, však není podle Bella hierarchie potřeb, ale hierarchie ve společnosti (Bell, 2004, s. 31-33). Současné konzumentství podle Zygmunda Baumana (2020) již není o uspokojování potřeb, ale o samotné touze, která již nemá zapotřebí další příčiny. Život konzumentů je bez norem, veden sváděním a prchavými přáními. Konzumní společnost se stává společností univerzálního srovnávání. Nakupování, které představuje nutkání a závislost, je zároveň i jistým vymítáním nejistoty a se stává denním rituálem.

Individualismus moderního života se vyznačuje zeslabením vzájemných pout ve společnosti. Podle psychologa Paula Wachtela se společnost snaží nahradit tato pouta a pocity osamělosti spotřebou. Spotřeba zboží se tak stává náhradou za sociální potřeby (Wachtel in Bell, 2004, s. 44).

Člověk už nenakupuje jen za účelem zachování života, ale také kvůli určité „image“, kterou by chtěl mít a působit ní na ostatní konzumenty (Bauman, 2020). Ale i přes vlastní vysokou spotřebu zažívá společnost pocit nedostatku. Podle Hirsche není způsobený fyzickými nedostatky v nabídce zboží, ale spíše v sociálních limitech. Roli zde hraje otázka vzácnosti zboží. Člověk touží po zboží, protože je vzácné a je ho málo, tedy je u něj velmi nízká nabídka. To nazývá „poziční zboží“, protože pořízení takového zboží nám přináší sociální status a prestiž, a určuje naši pozici ve společnosti (Hirsch in Bell, 2004, s. 37).

Podobně podle Baumana trápení spotřebitelů vyplývá z přebytku a nikoli z nedostatku výběru. Spotřebu a konzumní způsob života přirovnává k závislosti. Možností je příliš mnoho na to, aby se daly zakusit všechny. Je nutné si stanovit priority a některých neprozkoumaných možností se vzdát. Tyto neomezené možnosti se stávají vlastním cílem, příslib lepšího života nikdy nekončí. To způsobuje závislost, protože žádný cíl není dostatečně uspokojující. Jako příklad uvádí nakupování. Dokud lidé nakupují, jsou součástí této honičky. Nakupování zahrnuje všechny činnosti, které jsou výsledkem volby, nakupujeme nejen v obchodech, ale i doma, v práci a ve svém volném čase (Bauman, 2020, s. 99-101).

Nadměrný konzum se stává psychologickou nutností. Soukromý konzum vytváří iluzi neomezené volby, určitou jistotu a bezpečí ve složitosti a komplexnosti světa. „Schopnost uspokojovat stále rostoucí potřeby nadměrného konzumu je užívána jako hlavní legitimizační trumf v politice vyspělých zemí. Celý systém je ovšem bezprostředně ohrožen, vznikne-li dojem, že dosažený konzum nebude moci být zvyšován, či dokonce do budoucna ani udržen. Odtud pramení politická potřeba dosahování neustálého ekonomického růstu“ (Keller, 2005, s. 129).

Většina lidí v současné západní společnosti spotřebovává více než nezbytně potřebuje k přežití. Přesto stále není spokojená. Pro sociologii tak nastává důležitá otázka proč, která souvisí i se třemi hlavními problémy životního prostředí: s udržitelností, environmentální spravedlností a přírodou samotnou (Bell, 2004, s. 29).

1.2.1 Konzumní způsob života

Konzumní způsob života neboli také „*konzumerismus*“ je „způsob života založený na vysoké úrovni spotřeby a její vysoké hodnotě pro člověka i společnost“ (Linhart, Urbánek, 2017). Kritici v souvislosti s konzumerismem akcentují rozšíření zbožních vztahů do všech oblastí lidského života spojené se specifickými způsoby odcizení. V současné době je kritizováno zejména masové plýtvání a vznikající nebezpečí pro lidstvo jako celek (Linhart, Urbánek, 2017).

Podle Ericha Fromma, jednoho z těchto kritiků, je konzumní způsob života orientován na „*mít*“, tedy vlastnit, spíše než autenticky „*být*“. Souhrnně říká, že konzumování je v dnešní průmyslové společnosti blahobytu jednou z nejvýznamnějších forem vlastnění. Na jednu stranu se konzumací daří utěšovat úzkost, ale na druhé straně si žádá konzumovat stále více, kvůli pomíjivosti uspokojivého účinku (Fromm, 2020, s. 42). Popisuje dva způsoby lidského života.

Způsob života založený na vlastnění vyžaduje jen udržení či produktivní využití majetku. Štěstí v tomto módu vzniká z touhy po moci a potřeby být nadřazený nad ostatními. Oproti tomu způsob života vycházející z principu „*být*“ je založen na autentickém prožívání života. K tomu je potřeba nezávislost, svoboda a kritické myšlení. Být znamená dávat i sdílet a obětovat se, vzdát se vlastního egocentrismu. Z toho však lidé podle Fromma (2020) mají obavy. Podle Kellera lidé nepreferují konzumaci, tedy způsob života zaměřený na „*mít*“, protože by byli špatní či hamižní, ale často si důvody svého jednání ani nemusí uvědomovat. Uspořádání ekonomického a politického systému v tomto nedává příliš na výběr, pokud

chce mít člověk v komplexním organizovaném světě alespoň nad něčím kontrolu (Keller, 2005, s. 39).

1.3 Spotřeba a životní prostředí

Spotřeba má, jak již bylo naznačeno, významný vliv na životní prostředí a problematika je zejména kvůli svému stálému růstu (Krautová, Librova, 2016, s. 32). Dopady na životní prostředí by nemusely být tak významné, pokud by se růst spotřeby týkal jen malé části globální populace. A i když největšími světovými spotřebiteli jsou bohaté vrstvy společnosti, škody na životním prostředí způsobené rostoucí spotřebou dopadají nejvíce na chudé a jsou tak nerovně distribuovány. Bohatší vrstvy totiž mohou lépe využívat výhod spotřeby a nemusí se tolik zabývat negativními dopady. Navíc zboží podléhající módním trendům bývá nahrazováno ještě dříve, než vyprší jeho užitná hodnota. S tím souvisí vzrůstající množství odpadu, který zvyšuje tlak na životní prostředí. Spíše než vlastní užití výrobku, je podle některých sociologů důležitá i samotná část tužby výrobek získat, shánět ho a vlastní pocit požitku z nákupu. Toho využívá marketing, který lákavým způsobem v lidech vyvolává a posiluje touhu po vlastnictví výrobku (Giddens, 2013, s. 180-181).

Dnes je kromě okázalé spotřeby, stále aktuální také problém „*okázalého plýtvání*“, které je schopné pohltnout všechnu nadprodukcii, která převyšuje základní fyzické potřeby (Veblen, 1999, s. 89). V souvislosti s životním prostředím Bell v reakci na Veblenovu teorii zahálčivé třídy říká, že jsou více okázalé spotřeba a plýtvání než zahálka a také potencionálně ničivější, protože spotřeba času v případě okázalé zahálky (snad s výjimkou dálkového cestování) napáchá méně škody než spotřeba materiálních věcí (Bell, 2004, s. 37).

Způsob spotřeby je důležitým tématem, který se týká nejen životního prostředí, ale i ekonomického rozvoje. Spotřeba se vztahuje ke zboží, službám, energii i zdrojům. Samotná spotřeba má své pozitivní i negativní aspekty. Pozitivní stránkou věci je fakt, že s rostoucí spotřebou se zvyšuje životní úroveň. Lidé si pak mohou dovolit koupit více jídla, oblečení, osobních věcí a mají více volného času, více automobilů a mohou jet na více dovolených. Spotřeba ale samozřejmě může mít i negativní dopad. Způsob spotřeby může poškodit základní přírodní zdroje a prohloubit nerovnosti mezi lidmi. Existují velké rozdíly v míře spotřeby mezi bohatými a chudými zeměmi, kdy obyvatelstvo Severní Ameriky a západní Evropy, které tvoří přibližně jen 12 % světové populace, přesahuje až 60 % celosvětové spotřeby. Spotřeba je na jednu stranu nezbytnou aktivitou člověka zajišťující jeho přežití,

na druhou stranu se však novodobá spotřeba velmi liší od té historicky dřívější (Giddens, 2013, s. 179).

Na současné ekologické krizi se podle Kellera podílí především konzumní způsob života spolu s principem ekonomického růstu, který je provázán s mechanismy tržní ekonomiky. Synonymem ke konzumnímu způsobu života se stává blahobyť, který je také hnacím prvkem ekonomiky trhu. Podle Kellera (2005) je pro přežití dalších generací nutné se blahobytu, a tím i konzumního způsobu života, vzdát.

1.3.1 Spotřeba jinak?

Již v 70. letech minulého století získala na popularitě teze o postmaterialismu sociologa Ronalda Ingleharta. Podle ní dochází v moderních rozvinutých společnostech ke strukturálnímu posunu od materialistických hodnot, zaměřených na obživu či bezpečí, k hodnotám postmateriálním (Inglehart in Librova, 2016, s. 272). Díky nim lidé pomalu opouštějí vzorce materiálního konzumu a orientují se více na nemateriální hodnoty typu osobní seberealizace, podílejí se více na veřejném životě a zajímají se o kvalitu životního prostředí. Realita posledních let však ukazuje, že míra spotřeby ve vyspělých zemích neklesá, zátěž na přírodu jen mění svou podobu a v globálním měřítku kontinuálně roste² (Keller, 1997, s. 194).

Model konzumního způsobu života je běžně vnímán jako prostředek k dosažení vysoké životní úrovně a jako nástroj k šíření svobody a demokracie (Soperová, Fafejta, 2014, s. 366). Míra, do níž je však svoboda, která si zakládá na konzumní volbě opravdu svobodná, je diskutabilní (Bauman, 2020, s. 114). Nyní žijeme ve společnosti, kdy ničení životního prostředí spojené s vysokou mírou spotřeby přestává být podle antropologa Thomase Eriksena (2010) módním trendem, ale spíše znakem bezohlednosti. Jako první by podle něj ve jménu více spravedlivé společnosti měli dát „nohu z plynu“ právě dobře materiálně zajištění jedinci.

Podle zastánců ekonomického růstu může jedině růst opatřit chybějící finance na záchranu přírody. Podle Kellera je tomu naopak, protože příroda byla dodnes jediným zdrojem na záchranu ekonomického růstu. Do ceny zboží se započítávají pouze náklady na výrobu, nikoli ekologický dopad na naši planetu. Nejzávažnější ekologické problémy

² V poslední době snad s výjimkou lockdownu v důsledku pandemie Covid-19.

v současné době mají společného jmenovatele – ekonomický růst existující v prostředí s omezenými zdroji (Keller, 2005, s. 26-29).

Dnes se ale do vztahu západní společnosti k neomezené spotřebě dostávají do popředí problémy s ní spojené. „Mnozí pocítují zlobu a obavu z toho, že musí žít ve světě, jenž tak jednoznačně upřednostňuje nenasytnost a přehnanou, environmentálně zničující spotřebu ze strany těch nejmajetnějších, která zároveň přispívá k tomu, že propast mezi nejbohatšími a nejchudšími narůstá do pobuřujících rozměrů“ (Soperová, Fafejta, 2014, s. 366).

I když se vlády zejména v poslední době čím dál více zabývají ekologickou krizí, domnívají se, že problémy vyřeší nové technologie, aniž by muselo dojít k zastavení ekonomického růstu či změně životního stylu obyvatel. Přesto jsou nyní přijímány zásadní kroky, které by měly vést k odvrácení nejhoršího³.

Předpokladem ale zůstává, „že konzumní model ‚dobrého života‘ je tím modelem, který chceme udržet, jak jen to bude možné, a jakékoli jeho omezení se nepochybně ukáže jako nevíтанé“ (Soperová, Fafejta, 2014, s. 366).

Nakupování poskytuje intenzivní pocit štěstí, problémem je, že tento stav není trvalý. To způsobuje takzvaná „*hedonická adaptace*“, prostřednictvím které si na potěšení člověk rychle zvyká, takže radost z nového produktu se postupně vytrácí, až se přiblíží k nule. Konzum může poskytnout radost, ale k dobrému životu nestačí. Slouží jako náhražka, pro „*trvalejší hodnoty*“, jak je nazývá Eriksen (2010, s. 56). Dnes již alespoň někteří spotřebitelé začínají mít zodpovědnější přístup k tomu, co a jak nakupují.

Etické nakupování však nemusí být dostupné pro každého a zároveň se může stát módním, kdy výrobci využívají takzvaného „*greenwashingu*“⁴ „Je-li spojeno spíše s odpovědným nakupováním než s osobním zájmem, těžko nás povede k tomu, abychom revidovali koncepcie vlastního blahobytu a roli spotřeby při jeho zajištění“ (Soperová, Fafejta, s. 368). Etické nakupování je ale jedním z možných „občansky“ uvědomělých přístupů ke spotřebě. Je spojené také s představou, že jiné než konzumní koncepce „*dobrého života*“ poskytují mimo jiné větší kontrolu nad naším životem, a blahobyt bývá čím dál více spojován se stresem, nedostatkem času, znečištěným ovzduším i celkově horším zdravotním stavem. „Jinak řečeno, konzumerismus je dnes zpochybňován nejen kvůli svým etickým a environmentálním důsledkům, ale i kvůli negativnímu dopadu na lidi samotné a rovněž

³ Např. schválení právního rámce pro dosažení klimatické neutrality Evropské unie do roku 2050.

⁴ Tzv. „zeleného vymývání mozků“ či „natírání nazeleno“

způsobu, jakým omezuje smyslové potěšení a spirituálnější formy dobrého života“ (Soperová, Fafejta, 2014, s. 371).

Podle Eriksena (2010) se prosazování nižší spotřeby a materiálního standardu rovná politické sebevraždě. Přesto se dle jeho názoru většina společnosti shodne na tom, že je třeba spotřebu omezovat, protože se nelze spoléhat na politické řešení. Je třeba nalézt nový všemi akceptovaný způsob života.

Souhrnem se tedy vysoká spotřeba v konzumní společnosti jeví jako problematická, už jen proto, že neprohlubuje lidské štěstí, ani společenský blahobyt. Z hlediska životního prostředí je zásadní její neustálý růst, který se jeví jako neudržitelný.

1.3.2 Odpovědná a udržitelná spotřeba

Udržitelný růst je i jedním z hlavních cílů Evropské unie. Hlavní výzvou se stává problém, jak dosáhnout „s méně zdroji více“. Cílem se tak prostřednictvím politik a opatření stává udržitelná spotřeba i výroba, probíhající v rámci vznikajícího klimaticky neutrálního oběhového hospodářství (Amanatidis, 2021). Zajistit by je měl také udržitelný rozvoj. Přestože se tato práce přímo nevěnuje udržitelnému rozvoji, vzhledem k tomu, že se dále jmenovaní autoři jistým způsobem vztahují i ke konceptu udržitelnosti či udržitelného rozvoje, je zde uvedena jedna z jeho možných charakteristik:

„Udržitelný rozvoj je komplexní soubor strategií, které umožňují pomocí ekonomických prostředků a technologií uspokojovat lidské potřeby, materiální, kulturní i duchovní, při plném respektování environmentálních limitů; aby to bylo v globálním měřítku současného světa možné, je nutné redefinovat na lokální, regionální i globální úrovni jejich sociálně-politické instituce a procesy.“ (Rynda in Web 1)

Na úrovni spotřebitele lze také hovořit o takzvané odpovědné spotřebě, kterou člověk přebírá díl odpovědnosti za světové dění a kdy by měl člověk spotřebovávat jen to, co opravdu potřebuje. Také by měl dávat přednost kvalitě před kvantitou a zároveň se zajímat o původ a výrobu věcí (Pokorný, 2010).

V následující části budou představeny jednotlivé přístupy vybraných autorů ke spotřebě, kde i na koncepty odpovědné a případně udržitelné spotřeby je nahlíženo z kritického hlediska. Všichni tři vybraní autoři také vycházejí z přesvědčení, že je třeba lidskou spotřebu snižovat.

2 Přístup ke spotřebě v dílech vybraných autorů

V následující části budou představena vybraná díla autorů. Nejprve však v této kapitole budou pro svá odlišná pole působení představeni jednotliví autoři a dále vyjasněny některé pojmy spojené s jejich koncepty. Výběr těchto autorů proběhl na základě toho, že každý z nich se věnuje problematice vysoké spotřeby z kritického hlediska a představují tak nekonvenční způsoby jejího pojetí i řešení. Jedním z důvodů výběru těchto autorů a také společným rysem je fakt, že zastávají názor, že je třeba lidskou spotřebu v moderní konzumní společnosti snižovat.

První z nich je česká socioložka, environmentalistka a bioložka Hana Librova působící na Masarykově univerzitě. Ve svých dílech se zabývá především environmentálními souvislostmi životního způsobu a hodnotovými řešeními ekologických otázek. Svůj postoj popisuje tak, že na rozdíl od většiny sociologických prací na environmentální téma klade důraz hlavně na prosperitu přírody (Librová, 2016, s. 20). V jejím případě se tato práce bude zabývat jejími třemi knihami (Librová 1994; 2003; 2016) které se věnují dobrovolné a záměrné skromnosti ve spotřebě. Je to z toho důvodu, že popisují dlouhodobý výzkum, který na sebe navazuje a v každé z děl se nacházejí zajímavá témata k tomuto textu.

Dalším je Michael Maniates, který je profesorem na Yale-NUS univerzitě v Singapuru. Věnuje se společenským a environmentálním vědám. Ve svých pracích se věnuje problému udržitelné spotřeby a výroby, udržitelností životního prostředí, individualizaci odpovědnosti ve spotřebě a sociální změně v kontextu globálního severu, zejména však severoamerické společnosti. V jeho případě budu rozebírat výběr z díla *Confronting consumption* (v překladu Konfrontace spotřeby).

Posledním z autorů je Giorgos Kallis, který je ekologickým ekonomem a jedním z významných představitelů nerůstu. Působí jako profesor na Universitat Autònoma de Barcelona, kde se věnuje zejména tématům limitů ekonomického růstu a nerůstu. Tato práce se bude rozebírat jeho knihu *In defence of degrowth* (v překladu Na obranu nerůstu).

Pojem „dobrovolná skromnost“, se kterým bude další část práce také zacházet, pochází z anglického výrazu „voluntary simplicity“, v našem prostředí se jí zabývá převážně Hana Librova (1994; 2003; 2016). Počátkem 90. let zjišťovala, zda v České republice žijí lidé, kteří se brání konzumu (Librová, 1994). Ze závěru jejích žáků (Kala et al., 2017) vyplývá, že nejde jen o fenomén 90. let. Výraz však není bezproblémový, sama Librova rozlišuje mezi skromností záměrnou a dobrovolnou (viz kap. 3.3). Dále je například využíván i pojem „výběrová náročnost“ (Kohák, 2012, s. 83), který značí, že je třeba být náročný, ale vybírat

si v čem, či „*uvědomělá skromnost*“, kterou Ivan Rynda navrhuje spojit s výběrovou náročností (Web 2).

V zahraniční literatuře se nejčastěji objevuje pojem, který využívá sama Librová, *Voluntary simplicity*, doslova *dobrovolná jednoduchost* (Alexander, 2012; Elgin, 1977). Tento pojem je obvykle chápán jako označení pro alternativní hnutí, které reaguje na současnou sociální a ekologickou krizi v bohatých společnostech. Již v 70. letech Duane Elgin (1977) *voluntary simplicity* popisuje jako život navenek jednoduchý, ale vnitřně bohatý. Koncepty *Dobrovolné* či *záměrné skromnosti* i *voluntary simplicity* sdílejí skromnost ve spotřebě a důraz na komunitní život. Při porovnání s kvantitativním výzkumem Alexandera (2012) Librová (2016) došla k závěru, že respondenti ze skupiny „*pestrých*“, které popisuje, by se do jeho výzkumu vůbec nedostali, protože se necítí být přímo propojeni s environmentální tematikou. Koncept je často kritizován pro svou individualizovanou podobu či přenášení odpovědnosti na jedince (Keller, 2005; Maniates, 2002).

Právě o tématu odpovědnosti jedince za spotřebu polemizuje Maniates (2002), v našem prostředí například také Lukáš Kala, který říká, že přes výzvy k osobní odpovědnosti za spotřebu mají jedinci jen malou šanci něco změnit: „pokud vůbec máme nad klimatickým systémem moc a můžeme převzít kontrolu nad ději, které jsme svou činností uvedli do pohybu, nestane se tak pravděpodobně na základě převzetí individuální odpovědnosti“ (Kala, 2011). Oba se shodují na tom, že odpovědnost nemůže představovat jen morální záležitost, ale je třeba z ní udělat problém institucionální (Maniates, 2002; Kala, 2011).

Institucionální či spíše systémové řešení hledá takzvaný *nerůst*⁵ či udržitelný nerůst (Fraňková, Johanisová, 2013), který se vymezuje vůči neudržitelnému ekonomickému růstu a je tak poněkud radikálním přístupem k otázce vysoké spotřeby i výroby. Podle Serge Latouche (i dalších zastánců nerůstu) *décroissance* neznamena negativní růst. Je podle něj potřeba upustit víru v pokrok skrze výrobu a spotřebu a budovat novou společnost, v níž bude možné žít lépe a zároveň méně pracovat a spotřebovávat (Latouche, 2012). Nerůst zahrnuje jak kvantitativní, tak kvalitativní dimenzi spojenou se skromností, konvivialitou, solidaritou a spokojeností. Nepředstavuje však život v chudobě, prostotě nebo odmítání (Kallis, 2017; Liegey, Nelson, 2020; D'Alisa et al., 2015). Nerůst dle slov Latouche (2012) neobviňuje spotřebitele, aby je přivedl k asketickému životu, ale snaží se je přivést k tomu, aby se stali odpovědnými občany.

⁵ Anglicky *degrowth*; francouzsky *décroissance*

2.1 Dobrovolné snižování spotřeby

Hana Librová, jak již bylo zmíněno, prováděla v 90. letech minulého století, v době všeobecného zvyšování míry spotřeby, kvalitativní výzkum v českých rodinách, které žily podle kritérií takzvané *dobrovolné* či *záměrné skromnosti* (rozdíl viz kap. 3.3). Librová (1994) se zabývala otázkou, do jaké míry jsou lidé schopni žít jinak, než je to běžné ve společnosti orientované na zvyšování hmotné spotřeby. Hned v úvodu své knihy *Pestří a zelení* zmiňuje, že mezi hlavní zdroje ekologické krize patří problém přelidnění planety a průmyslový systém postavený na rostoucí spotřebě hmotných statků (Librová, 1994, s. 9). K tomuto dlouhodobého výzkumu se vrací po deseti letech ve *Vlažní a váhavý* (Librová, 2003) s hypotézou, že skromný život vykazuje určité rysy *ekologického luxusu*, ve smyslu luxusu příznivého k přírodě. Ekologickým luxusem může být například zahradničení, více času, pozornost, prostor, klid příroda a bezpečnost. V nejnovější knize tohoto výzkumu, opět po deseti letech, představuje skupiny *věrných a rozumných* (Librová, 2016).

Na přírodu podle Librové (1994) působí člověk svými nároky na lidskou práci, které jsou obsaženy v naší spotřebě hmotných statků. Některé aktivity mohou ale i objem konzumu zmenšovat díky tomu, že plní lidský život smyslem, a proto jsou cenné i ekologicky.

„Cennější než pasivita a nicnedělání, neboť věříme psychologům, že rozvoji našeho sklonu hromadit a obměňovat předměty přeje vnitřní prázdnota, nespokojenost s lidskými vztahy, nedostatek smyslu života, spojený nejčastěji s nedostatkem smysluplné činnosti“ (Librová, 1994, s. 49).

Ekologicky příznivý způsob života, jak jej nazývá, nemusí přímo aspirovat na řešení ekologické krize. Patří k němu podle Librové (2003) i vysazování stromků, ochota spotřebitelů třídit odpady, snaha šetřit energii a racionální snaha o omezování vlastní domácí spotřeby. Také k němu patří i pokusy o rozkol s konzumní společností a žití „v souladu s přírodou“. Zároveň k němu ale náleží, i když se tímto problémem sama nezabývá, i „nedobrovolné“ vnucení vnějšími okolnostmi, kdy jsou lidé přinuceni k malé spotřebě (Librová, 2003, s. 20).

Jádrem jejího výzkumu jsou dvě skupiny lidí, které pojmenovává jako „*pestří*“ a „*zelení*“. „*Zelení*“ jsou ti, kteří se záměrně a přímo účastní ochrany přírody a dalších ekologických aktivit. Podstatně více prostoru ale věnuje skupině „*pestrých*“, pestrou a různorodou ve svých aktivitách, kteří se chovají ekologicky prospěšně zprostředkovaně,

zejména prostřednictvím nízké úrovně spotřeby. Pestří se tak stali hlavním středem jejího zájmu. Dobrovolná skromnost ve způsobu jejich života je u nich „vedlejším, nezamýšleným důsledkem života směřujícího do různých stran, ale vždy jinam než k nakupování a spotřebě“ (Librová, 1994, s. 126). Přírodě tak pomáhají spíše nepřímo, i když o ní mají hluboký zájem a často jednají v jejím zájmu. Důležité také je, že se mnozí z nich podílejí také na občanském životě prostřednictvím místní samosprávy obcí. V jistém smyslu obě skupiny žijí odlišný – alternativní – způsob života. Nejde však jen a pouze o alternativu k životnímu stylu, který převládá u většiny společnosti, ale o „životní způsob uskutečňovaný záměrně, na základě dobrovolné volby, a to volby hodnotové“ (Librová, 1994, s. 49).

V knize *Vlažní a váhavý* zjistila, že ve většině domácností spotřeba vzrostla a participanti opustili jistou míru skromnosti, ale přesto se jim konzumerismus přičil (Librová, 2003). Zjistila, že život pestrým v něčem vykazuje i rysy ekologického luxusu, mezi něž patří to, že jednají svobodně a sami si utváří svůj život na základě dobře promyšlených postojů (Librová, 2003). V nejnovější ze tří knih *Věrní a rozumní* zkoumá děti pestrých a pokládá si otázku, jaký postoj mají ke způsobu života bez materiálního blahobytu a zda se ve svém životě inspirují svými rodiči, přičemž zjišťuje, že většina z nich se tolik nebrání konzumnímu způsobu života, nakupují více zboží a více se zapojují do formální ekonomiky, ale přesto většina nenakupuje „zbytečnosti“ (Librová, 2016). Postoje dětí tak nesou znaky spíše „výběrové náročnosti“, jak tento termín pojmenovává Erazim Kohák (2012). Při nakupování si vybírají spíše šetrnější alternativy, vyhýbají se obchodním centrům a nakupují v second handech. Jejich jednání však není výrazem promyšleného sebeomezování (Librová, 2016, s. 284).

Zajímá se tedy o ekologicky příznivou podobu spotřeby. O spotřebě lze podle ní přemýšlet ze tří zorných úhlů:

1. Z hlediska domácích technologií
2. Z hlediska spotřebních vzorců – struktury spotřeby předmětů a služeb
3. Z hlediska objemu spotřeby a služeb

Lze tak hovořit o *konzumerismu* na jedné straně a o *dobrovolné skromnosti* na straně protilehlé. Tyto typy spotřeby nejsou izolované, ale jsou navzájem prostupné a kombinují se. V případě prvního hlediska mohou lidé kupovat například technologie a spotřebiče, které jsou ekologicky příznivé, a přitom nemusí měnit své návyky. V tomto případě, kdy ekologicky příznivější snahy končí u nákupu „ekologicky přátelských“ věcí a u třídění odpadů se hovoří o „zelených konzumentech“. Z druhého hlediska ekologicky příznivá

spotřeba spočívá ve změně spotřebních vzorců a bývá motivována zájmem o životní prostředí a etickým náhledem, případně i péčí o zdraví. V případě spotřeby potravin radikální přístup představuje vegetariánství a veganství, dalšími příklady mohou být biopotraviny či kupování lokálních potravin. Z hlediska objemu spotřeby ekologicky příznivě žijící domácnosti minimalizují svou spotřebu (Librová, 2003, s. 22-23).

Přestože konzumovat vlastně znamená pouze opak slova produkovat, problémem je u ní myšlen zejména nadměrný konzum, který převyšuje lidské potřeby. Librová (2003) používá spíše pojem „*konzumerismus*“, pro který je charakteristická jeho dynamická povaha. Právě tato velká dynamika nakupování a spotřeby věcí (mimo jiné) škodí životnímu prostředí. Důležitou součástí konzumerismu je reklama, která díky psychologickým technikám vzbuzuje touhu po novém, neofilii, která shledává věci, které by ještě mohly posloužit za „zastaralé“ a „nemoderní“. „Podlehnutí reklamě znamená vzdát se svobody rozhodování, nechat si vnutit cizí představu o mých potřebách“ (Librová, 2003, s. 35). Díky tomu se spousta věcí, které již „neposlouží“ předčasně vyhazuje. Tím je součástí konzumu také aspekt plýtvání. A konzumní plýtvání je dle Librové nezbytnou podmínkou růstu ekonomiky. V návaznosti na Bauman (2020) souhlasí s tím, že těkaví postmoderní konzumenti jsou sběrači požitků, v oblasti spotřeby hmotných statků nenakupují proto, aby věci vlastnili, ale pro samotný pocit a chvíli jejich nabývání. Právě toto nabývání a odhazování patří k závažným zdrojům ekologické krize (Librová, 2003).

Pro Librovou (2003) je také důležité rozlišovat mezi vlastněním a konzumerismem. Jde také o samotný vztah k věcem, lpění či nelpění na věcech. Věci představují ve společnosti komplikovaný systém symbolů s velkým společenským významem. Pokud si člověk cení věci, které má a pečuje o ně, vzpírá se tím tak i konzumní společnosti, protože je vlastně spokojený s tím, co má. Jistým protikladem ke konzumnímu způsobu života může být život založený právě na dobrovolné či záměrné skromnosti.

V návaznosti na Fromma (2020), který spatřuje v konzumerismu snahu uniknout z pocitů vnitřní prázdnoty Librová tvrdí, že pokusy o život ve skromnosti naznačují, jak žít, aby člověk nepocítoval touhu po vysoké spotřebě předmětů, a zároveň aby nežil s pocitem asketismu (Librová, 1994).

V první knize ze tří děl, které se věnují dobrovolné skromnosti, je zřetelná určitá naděje a vidina možné změny, kdy hledá určité skuliny v ekologické beznaději, v poslední knize už je znatelný spíše (environmentální) žal nad stávajícím stavem a ekologickou zpozdilostí.

2.2 Konfrontovat spotřebu

Z ekonomického hlediska je spotřeba, která převyšuje potřeby konzumentů žádoucí, jelikož stimuluje ekonomiku a vytváří tak i nová pracovní místa. Přirovnávat spotřebu k tomu, co ekonomové nazývají *funkce poptávky* nebo k tomu, kde sociologové hledají smysl v nakupování, podle Michaela Maniatese spolu s autory knihy *Confronting consumption* (Maniates et al., 2002) znamená ignorovat strukturální prvky problému, který je zakotvený v politických a ekonomických systémech. Je třeba konfrontovat spotřebu otázkami typu: jak, co a proč konzumujeme a kolik je dost. Mezi „problém“ spotřeby se řadí samotný konzumerismus, komodifikace (která způsobuje, že všechno má svou peněžní hodnotu a stává se zbožím) či nadměrná spotřeba, kterou lze chápat jako využívání více, než je potřeba (Maniates et al., 2002, s. 1-4).

Podle převažujícího ekonomického myšlení je spotřeba cílem či účelem celé ekonomiky. Lidé konzumují, aby uspokojili své potřeby, a tedy pouze jednotlivci mohou posoudit, jak se podílejí na ekonomice. Spotřeba se stává výlučně věcí jednotlivců, stává se posvátnou. Pozornost ekonomiky je zaměřená směrem na výrobu, tedy na proces zásobování spotřebitelů tím, po čem touží. A i odpověď na environmentální problémy se zatím nacházela na straně výroby – v případě odpadů je třeba zefektivnit recyklování, v případě odlesňování je třeba omezit těžbu. Výroba je vnímána jako problém, a proto se regulace výroby také stává řešením. Obrácení pozornosti na stranu lidských potřeb by totiž znamenalo zásah do suverenity spotřebitele. (Maniates et al., 2002, s. 5).

Podle autorů (Maniates et al., 2002) sociologické, antropologické i psychologické texty, které se tématem spotřeby zabývají, nevěnují pozornost environmentálním a sociálním externalitám, které jsou se spotřebou spojeny. Autoři textu proto hledají nový úhel pohledu na problém spotřeby, přičemž zdůrazňují tři kritická témata: důraz na sociální zakotvení spotřeby, pozornost věnovanou vazbám v komoditním řetězci ve využívání zdrojů, které vytvářejí spotřebitelská rozhodnutí; a důraz na skryté formy spotřeby zakotvené ve všech fázích hospodářské činnosti. Tato témata stojí v protikladu k „úhlu výroby“ a jeho základnímu předpokladu, že ekonomika růstu umocňuje stále rostoucí tok hmotných statků, jako by byly kapacity ekologické, psychologické i sociální nekonečné a nevyčerpatelné. Z jejich „úhlu spotřeby“ předpokládají pravý opak: že existují zásadní biofyzikální, psychologické a sociální meze, které lze ignorovat jen krátkodobě a pouze za rostoucí sociální, politické a ekonomické náklady. Z hlediska výroby je stále rostoucí výroba logická, protože se přesouvají náklady na jiné v čase a prostoru je normálním konkurenčním

chováním. Z hlediska spotřeby je stále rostoucí přesun nákladů nakonec destruktivní a sebezničující (Maniates et al., 2002, s. 11-17).

Maniates (2002) zdůrazňuje potřebu vidět spotřebu nejen jako volbu jednotlivce mezi různým zbožím, ale také jako množinu rozhodnutí a procesů, které zahrnují také všechny části výrobního řetězce, zakotvené na každém kroku v sociálních vztazích moci a autority. Tvrdí, že i výroba je spotřeba, v tom smyslu, že ke spotřebě nedochází jen na konci spotřebitelské poptávky, ale také v řetězci zajišťujícím využívání materiálů a zdrojů. Politická a ekonomická moc je často skrytá a zatemňuje skutečné náklady nekontrolovatelného konzumu. Také podrobuje kritice převládající dogma o svrchovanosti spotřebitele, která přenáší veškerou odpovědnost za nadměrnou spotřebu na bedra spotřebitelů, kteří se zdánlivě rozhodují v rámci trhu „svobodně“ (Maniates, 2002, s. 231).

Konfrontovat spotřebu podle Maniatese (et al., 2002) znamená především pokládat si nepohodlné otázky a dívat se na ni z jiného úhlu pohledu. Nerozporuje potřebu konceptu udržitelnosti, ale říká, že je zdrojem způsobu myšlení, který nezpochybňuje základní síly, které vedou ke stále sílící eskalaci potřeb ve světě. K tomu, aby se otázka spotřeby mohla stát hlavním zájmem, je třeba na ni nahlížet nejen jako na individuální volbu různého zboží. K tomu, aby bylo možné spotřebu konfrontovat je nutné uznat, že naše spotřebitelská rozhodnutí nejsou izolované akty racionálního uvažování, je potřeba uznat sociální, společenské, zakotvení spotřeby, skrze které si člověk vytváří vztahy a identitu. Dále je třeba uvědomit si, co naše rozhodování ovlivňuje, jsou jimi podle Maniatese (et al, 2002) především procesy individualizace a komodifikace a oddalování (vlivem globalizace geografické rozpojování místa výroby a spotřeby), které by neměly být vnímány jako procesy přirozené a měly by vnést strukturální dimenzi, která by měla zaujímat důležité místo jak v politickém rozhodování, tak i v občanském aktivismu.

Díky úhlu spotřeby bude možné promýšlet různé „experimenty“ vznikající zdola (grassroots), mezi nimiž jmenuje například hnutí *Voluntary Simplicity*, které se mu sice nezdá být odpovědí na otázky týkající se spotřeby, ale uznává jeho význam, protože se nebojí pokládat si provokativní otázky a zároveň je příkladem uvážlivé spotřeby.

2.3 Nerůst spotřeby

Kniha *In defence of degrowth* je sbírkou úvah, novinových článků a blogových příspěvků, které rozvádějí koncept takzvaného „nerůstu“.

Koncepce nerůstu představuje radikalizaci environmentalismu, vyvrací představu neomezeného ekonomického růstu a představuje nové systémové řešení. Podle nerůstu vzniká problém, kdy z pohledu globálního Severu se vyrábí a spotřebovává více, než je potřeba, a to na úkor globálního Jihu, jiných bytostí i budoucích generací. Menší výroba i spotřeba jsou tedy nutné, aby zmírnily škody na životním prostředí a souvisí také s environmentální spravedlností. Strádanost bude podle nerůstu z hlediska společnosti nutná. Nerůst také vyzývá k přerozdělení bohatství mezi ostatní (Kallis, 2017).

Udržitelný nerůst v Kallisově (2017) podání lze definovat jako spravedlivý pokles výroby a spotřeby, který zvyšuje lidský blahobyt a zlepšuje ekologické podmínky. Představitelé nerůstu si přejí budoucnost, která by byla v mezích ekologických možností, založená na lokálních ekonomikách, které rozdělují zdroje spravedlivě a která bude stát na nových formách demokratických institucí. Hromadění majetku v takové společnosti by již nehrálo roli a primát efektivity by byl nahrazen důrazem na dostatečnost. Principy organizace budou jednoduchost či skromnost, konvivialita⁶ a sdílení. Inovace by nebyly orientované na nové technologie pro technologie samotné, ale na nová společenská a technická opatření, která umožní konviviální a skromný život (Kallis, 2017, s. 10).

Pro Kallise je přechod k nerůstu potřebný ze dvou důvodů. Prvním důvodem je, abychom se vyhnuli klimatické katastrofě, ničení ekosystémů a vyčerpávání zdrojů. Toho dle něj nelze dosáhnout pouze skrze technologický pokrok ani skrze jednoduché změny lidského chování, ale je potřeba, aby se rovněž zmenšil i objem ekonomiky. Druhým důvodem je, že ekonomický růst se už nevyplácí, protože rostoucí hrubý domácí produkt (HDP) nemusí nutně zvyšovat i lidský blahobyt. To je dokázáno psychologickými i ekonomickými studiemi, které se shodují, že lidská spokojenost a ekonomický růst narůstají jen do určité míry a po ní se již spokojenost nenavýšuje⁷. Tvrdí, že „běžíme rychleji, ale nehýbeme se

⁶ Pojem Ivana Illicha konvivialita představuje kontrast k průmyslové produktivitě, která produkuje spotřebitele odcizené způsobu výroby věcí. Týká se společnosti, ve které jsou moderní nástroje sdíleny všemi, nejen úzkou skupinou odborníků, které je ovládají. Z pohledu nerůstu představuje víru v možný lepší život, který nebude závislý na průmyslovém a konzumním systému (Illich in Deriu, 2015, s. 79).

⁷ Tzv. Easterlinův paradox ukazuje, že pokud společnosti bohatnou, neznamená to nutně nárůst spokojenosti jednotlivců. Výroba a trh, které se rozšiřují, nahrazují prostor společenského života a pocitů reciprocity, jehož negativním důsledkem je dopad na spokojenost (D'Alisa et al., 2015)

z místa“ (Kallis, 2017, s. 11). Přesto se zvyšují investice do nových vynálezů a spotřebního zboží, které přinášejí jen malý nárůst blahobytu a zároveň mají negativní dopady na lidi, kteří je vyrábí nebo zacházejí s odpady, které po nich vznikají. Podle Kallise to nemá smysl, protože západní společnost stejně není spokojenější než před dvaceti nebo třiceti lety. Proč by tedy měla výroba i spotřeba neustále růst? Kallis říká, že je to proto, „že kapitalistické ekonomiky jsou koncipovány tak, že musejí růst jen proto, aby nezkolabovaly“ (Kallis, 2017, s. 11). Logicky to ale nedává smysl, protože žádná jiná entita, kromě ekonomie, není ve fyzickém světě uzpůsobena tomu, aby do nekonečna rostla. Proto je třeba ekonomické systémy napravit (Kallis, 2017, s. 12).

Na rozdíl od ekonomického poklesu či ekonomické krize, které jsou neplánované a nedobrovolné v rámci systému orientovaném na růst, a které mají i značně negativní společenské dopady, udržitelný nerůst značí záměrný proces plynulého „*poklesu v prosperitě*“ skrze množství sociálních, environmentálních a ekonomických politik a institucí, které mají zaručovat zvyšování blahobytu i přes pokles výroby a spotřeby, a jeho spravedlivější rozdělení (Kallis, 2017, s. 12).

Různé kolektivní nerůstové alternativy a aktivity se začaly rozšiřovat poté, co oficiální ekonomika upadla po roce 2008 do ekonomické krize. Jde například o různé podoby cohousingu, ekokomuny, pěstování jídla v městských zahradách, otevřený software a decentralizované způsoby výroby a distribuce obnovitelné energie často doprovázené novými formami směny. Obecně podporují přesun k lokálnější ekonomice s kratšími výrobními a spotřebními cykly, které sledují více užitnou hodnotu než zisky. Nemají tendenci k akumulaci ani expanzi a jsou méně náročné na zdroje než jejich alternativy v rámci oficiální ekonomiky (Kallis, 2017, s. 23).

Nerůst podle Kallise (2017) není naivní nebo nepodložená výzva k návratu do dávné minulosti. Jde mu o posouvání radikálního environmentalismu, v jehož jádru vždy stála snaha o vytvoření alternativního socio-ekonomického a politicko-ekonomického systému. A nerůst takovýto pokus o alternativní radikálně politický projekt budoucnosti představuje.

3 Srovnání přístupů

Každý z autorů představuje poněkud odlišná stanoviska i názory. Z tohoto důvodu se předmětem srovnání v této části stanou přístupy týkající se spotřeby, které byly uvedeny ve druhé části textu. Na základě opakované četby textů byla stanovena určitá témata jako srovnávací kritéria, podle kterých bude možné tyto přístupy srovnat a analyzovat, a která se promítala u všech autorů. Jsou jimi pojetí skromnosti, dále problém odpovědnosti za spotřebu, otázka dobrovolnosti, otázka ekonomického (ne)růstu, a nakonec jejich navrhovaná řešení problému spotřeby. Cílem srovnání je nalezení shodných a rozdílných aspektů s ohledem na zvolená kritéria srovnání.

3.1 Pojetí skromnosti

Jak již bylo řečeno, každý z autorů svým způsobem zastává přesvědčení, že je třeba spotřebu snižovat. Každý z vybraných autorů se také určitým způsobem vztahuje k tématu skromnosti, který se snahou o snížení spotřeby souvisí.

Pojetí skromnosti v případě Hany Librové představuje změnu životního stylu ve prospěch ekologicky příznivého způsobu života, který je výsledkem radikální změny hodnot člověka. Změna životního způsobu v tomto případě podle Librové (1994) znamená především značné snížení hmotné stránky životní úrovně, to znamená snížit svou spotřebu. Důležitá tedy pro ni byla ochota či snaha lidí žít skromně za nevýhodných materiálních podmínek bez ohledu na případnou příslušnost k ekologickým hnutím. V souvislosti s životním prostředím skromnost chápe především jako ochotu snížit dynamiku spotřeby hmotných statků, ekologicky škodlivých služeb a volnočasových aktivit (Librová, 2003). Mezi příklady této praxe uvádí způsoby cestování (automobilem či letadlem), způsob stravování, módu jak oděvní, tak i v jiných oblastech konzumu, „neboť móda je přímo ztělesněním krátkodechého a ekologicky nepříznivého principu, použij – zahod’ – vezmi si nové“ (Librová, 1994, s. 14).

Takto pojmenované příklady samozřejmě většina společnosti nepřijímá ochotně, jsou vnímána jako omezení, i když podle Librové (1994) mohou poskytovat zároveň nový prostor a nové možnosti orientované jiným směrem. Ekologický luxus, který tento způsob života přináší, může také oslovovat většinou společnost a přispět tak k šíření ekologicky příznivého života (Librová, 2003). Účastníci výzkumu Librové, *pestitři a zelení* mají společný rys v tom, že žijí skromněji, než by musely. V tomto případě se tedy netýká lidí, u kterých je šetrnost ve spotřebě nezbytná či nutná, protože by v případě lepších materiálních

podmínek využili možnosti vyšší spotřeby (ale i tato skupina se podle Librové řadí k ekologicky příznivé). Nestanovila si žádná kritéria pro to, co bude uznávat jako ekologicky příznivý život, protože tvrdí, že „každý ústupek z našeho nároku na konzum a každý ekologicky disciplinovaný čin má svůj význam“ (Librová, 1994, s. 50).

Představa skromnosti ve smyslu dobrovolné či záměrné – tedy nevynucené, je většinou spojena s úsporami. Člověk ušetří, pokud má nižší výdaje než příjmy. V případě výzkumu Librové (1994; 2003; 2016) však účastníci výzkumu zpravidla úspory nemají, protože mají nízké příjmy. Pokud by toužili po tom zvyšovat svou spotřebu, museli by k tomu nejprve změnit své zaměstnání a mimo jiné také rezignovat na svůj přístup k životu. Jedna část účastníků sice nějaké úspory má, ale nevyužívá je ke spotřebě, protože nákupy předmětů ji nezajímají. Z ekologického hlediska je podstatné, že tito lidé málo spotřebovávají a důležitý nebyl pro Librovou ani objem jejich majetku ani peněžní hotovosti, ale dynamika nákupu a spotřeby (Librová, 1994, s. 102). Respondenti jsou zpravidla imunní vůči takzvanému zastarávání předmětů, vybavení jejich domácností je zpravidla jednoduché, i když vlastní některé nejnutnější spotřebiče. V otázce oblékání a módy většinou realizují svou potřebu hezky se oblékat prostřednictvím second-handů či vlastním šitím či úpravami oděvů. Mají také poměrně malou spotřebu vody a elektrické energie (Librová, 1994).

Michael Maniates se v souvislosti se skromností zabývá hnutím či konceptem takzvaného *Voluntary Simplicity* v kontextu severoamerické společnosti, který je také charakteristický skromným či jednodušším životem či takzvaným „*downshiftingem*“⁸. V jistém smyslu je tedy podobný konceptu dobrovolné či záměrné skromnosti, avšak účastníci výzkumu Librové se nehlásí k žádnému hnutí (Librová, 2016). Stejně tak tito lidé tvrdí, že mohou méně pracovat, méně chtít a méně utrácet a díky tomu být šťastnější. Zastánci tohoto konceptu hovoří o tom, že značné snížení spotřeby přináší spíše výhody než oběti. Aktivisté, akademici i politikové mají takové praktiky tendenci spíše marginalizovat, což je nakonec podle Maniasese škoda, protože může značit jistý přínos pro koncept udržitelnosti. Nelze však dle něj myslet na to, že by takové praktiky mohly nahradit současnou průmyslovou společnost, zamýšlí se však nad tím, zda má takové snažení nějaký význam pro konfrontování spotřeby (Maniates, 2002, s. 203). „Skromnost se tak stává souborem jednoduchých, vysoce individuálních kroků, které mají usnadnit složitost života a pomocí toho zachránit tuto planetu“ (Maniates, 2002, s. 209). Na skromnost pohlíží poněkud ironizujícím pohledem, protože jak může člověk zachránit svět tím, že se vzdá

⁸ Zkracování pracovní doby, případně příjmu, s cílem vést plnohodnotnější život

technologií jako mobilního telefonu či televize, bude méně nakupovat, pít raději vodu než kupované nápoje, nebude jezdit autem a tak dále. Nicméně souhlasí s tím, že skromnost může přispět k diskurzu udržitelné spotřeby (Maniates, 2002).

Mnoha lidem v „bohatém“ světě záleží na globálních nerovnostech, jsou si vědomí působení reklamy a zažívají v práci vyčerpávajícího účinku „*kryšího závodu*“ (*rat race*), nicméně podle Maniatese (2002) mají jen malou představu o tom, jak se ke strukturám společnosti a vnějším silám postavit. Voluntary simplicity jde proti „úhlu spotřeby“, který autor zaujímá, i když v jistých ohledech lidé vyznávající tento styl života rozumí tomu, že výroba je spotřeba. Dochází k závěru, že pro většinu skromných je hlavním jádrem problému povaha výroby, organizace na pracovišti i dehumanizace a frustrující změny posledních desetiletí.

Maniates také hnutí Voluntary simplicity obrazně řečeno vytýká, že je více zaujaté až konečným článkem spotřebitelského řetězce. V tom by se dala nalézt i jistá paralela mezi výzkumem Librové, kde se participantů také soustředí až na samotnou koncovou spotřebu.

Nicméně Maniates potenciál vidí v tom, že je Voluntary simplicity obezřetné vůči korporální moci, což se projevuje ve způsobu spotřeby a až posedlostí v projevech skromnosti. Navíc si je vědomé komodifikace, k níž má odpor. A nakonec přestože není přímo environmentalistické, mnoho skromných si je vědomo, že žít skromně, znamená také žít více ekologicky. Tyto prvky umožňují, aby se hnutí dále zaměřilo i na výrobní procesy jako jsou obaly, zaměstnanci a marketingové procesy, které formují finální spotřebitelské chování. Jako sociální fenomén Voluntary simplicity značí, že jeho konzumní rezistence vyplývá jak z tlaků na pracovišti vlivem stresu, tak z úzkosti, kterou přináší systematické zvyšování tužeb. Ve spoustě věcí se neliší od běžných Američanů, kteří zrovna tak chtějí uniknout z nekonečného „*kryšího závodu*“. Na rozdíl od nich jsou ale také schopni jednat v zájmu toho, aby alespoň částečně svého cíle dosáhli. Mohou tak být předzvěstí toho, že něco zásadně není v pořádku. Navíc také svým individuálním jednáním ukazují možnost, jak vystoupit z cyklu práce a výdajů, který je určující po většinu lidského života.

Ani v případě skromných v pojetí Librové, ani v případě Voluntary simplicity nemají tito lidé ambice přemýšlet v širších institucionálních rámcích, ale mohou jít příkladem a ukazovat cestu, jak objevovat radost z vlastního sebeomezování.

V souvislosti Voluntary simplicity o kterém hovoří Maniates (2002) Librová (2016) polemizuje se samotným pojmem *simplicity*, což znamená doslova „jednoduchost“, které vytěsnilo slovo „*skromnost*“, i když jde v zásadě o to samé: o malou spotřebu hmotných statků. Ale slovo jednoduchost tuto podstatnou informaci nenes, může naopak konotovat

i luxus. Může jít o to, že slovo skromnost evokuje materiální nedostatek, zatímco jednoduchost je v moderní době daleko přijatelnější.

Maniates i Librová se shodují v tom, že jak dobrovolná skromnost, tak i *Voluntary Simplicity* nejsou jen elitářské, ale jsou přístupné jak pro materiálně zajištěné, tak i pro méně majetné. Také se shodují v tom, že *Voluntary simplicity* fakticky každodenní environmentálně příznivé jednání vystihuje jen slabě.

Podle Librové tedy *Voluntary simplicity* nevystihuje rysy ekologické příznivosti, protože struktura i fungování dnešní společnosti není jednoduchá, zatímco život konzumenta ano. Ani samotný život ve skromnosti není jednoduchý, spíše život komplikuje (Librová, 2016, s. 146). Důležitým faktem ovšem zůstává, že obojí pojetí skromnosti vyjadřuje odpor či rezistenci vůči konzumu a konzumnímu způsobu života.

Na rozdíl od spíše individualistického hlediska těchto dvou pojetí, poněkud odlišným způsobem se ke skromnosti vztahuje Giorgos Kallis, který místo pojmu skromnost používá výraz střídmost. Kallis pojmenovává pro nerůst významnou dvojici individuální střídmosti a takzvané sociální *dépense*⁹.

Zastánci nerůstu tvrdí, že z hlediska společnosti je důležité, jak nakládá a jak si poradí s přebytkem a ne, jak se vypořádá s nedostatkem. *Dépense* má zpochybnit předpoklad věčné vzácnosti jako problému moderního kapitalismu, místo toho jde spíše o správu přebytku, rozhodnutí, co s ním dělat, které by mělo být demokratické a řešené v rámci nově vzniklých institucí. *Dépense* odkazuje k neproduktivnímu vynaložení celkového přebytku, tedy výdajů nad rámec nezbytných základních lidských potřeb. Jedná se tedy v podstatě o neužitečné plýtvání zdroji, které přebývají k neužitečným činnostem a to raději, než aby tyto zdroje byly využity ke spotřebě dalších zdrojů, a tak docházelo k dalším škodám na životním prostředí a dalšímu neudržitelnému růstu. I v nerůstové společnosti by totiž stále vznikal přebytek, který by bylo nutné rozdělit, pokud nemá vznikat další růst (Kallis, 2017, s. 39-41). *Dépense* by měla být obnovena ve veřejné sféře, zatímco individuální sféra by měla být charakterizována střídmostí.

Takto může *dépense* jako ono neproduktivní plýtvání znít poněkud podivně, takové plýtvání však neslouží ani k osobnímu prospěchu ani k prospěchu kapitálu, ale hledá podle Kallise definici „dobrého života“, na který se současná politika neptá.

⁹ Podle nerůstu se spotřeba energie skládá z části, která je nutná k zachování a reprodukci života a části využívané pro neproduktivní výdaje, které jsou cílem samy o sobě, například hry, války, umění, luxus. Každá společnost má přebytek, problémem nerůstu mimo jiné je, jak s ním naložit (Romano, 2015).

„Příkladem budiž ohromné množství peněz vydávané na profesionální sporty, kinematografické a komerční moderní umění, finanční služby a všemožnou poziční spotřebu (nejnovější auta, domy nebo přístroje, jejichž jedinou pomíjivou hodnotou je to, že jsou nejnovější.) ... ‚Ferrari pro všechny‘ je prchavý sen o růstu. Jakmile ale všichni budou mít Ferrari, Ferrari se stane Fiatem své generace. Ekonomové volají po limitech pro takovou soutěž s nulovým součtem v poziční spotřebě. Tyto limity by umožnily uvolnit zdroje pro reálný růst. My namísto toho chceme uvolnit tyto zdroje na zajištění základních potřeb a zbytek na kolektivní oslavy, abychom se přihlásili k političnu nové éry“ (Kallis, 2017, s. 41-42).

Ve společnosti nerůstu by tak, jak již bylo řečeno, dle Kallise měla být obnovena *dépense* ve veřejné sféře a individuální sféra by měla být charakteristická svou střídmostí. Na rozdíl od Librové se však výzva k osobní střídmosti v případě nerůstu nenese ve jménu finančních nedostatků ani ekologických limitů a ani z morálních důvodů.

„Požadavek na střídmost je založen na předpokladu, že možnost najít smysl života individuálně je antropologická iluze ... To, že člověk najde smysl sám, je iluze, která vede k ekologicky škodlivým a společensky nespravedlivým výsledkům, protože ji nelze uplatnit pro všechny“ (Kallis, 2017, s. 43).

Střídmá osoba nerůstu by tedy měla nacházet význam ve vztazích, ne v sobě samém. Takový jedinci již existují, ale je otázkou, jak se mohou šířit, což je v jeho případě otázkou politickou a nikoli individuální. V tomto by se dalo říct, že je v rozporu s pojetím Librové, která předpokládá, že individuální životní styl založený na skromnosti by mohl sloužit jako příklad hodný následování.

Jakmile bude mít člověk zajištěné základní potřeby, může tvořit nový význam „dobrého života“ skrze kolektivní rozhodování o tom, co vynaložit v rámci *dépense*. „Bude nastolena otázka, co chceme, když máme dostatek. Politická ekonomie se bude muset znovu zabývat posvátnem. Ekonomika škrtů plodící maximální soukromý požitek pro hrstku lidí se přemění v ekonomiku společné hostiny pro všechny střídmé lidi“ (Kallis, 2017, s. 43).

Kallis hovoří tedy spíše než o skromnosti o střídmosti. Na jednu stranu bude tedy nutné být individuálně střídmý, na druhou stranu pomocí konceptu *dépense* by mělo být možné netrpět nedostatkem.

Na rozdíl od nerůstu či od hnutí Voluntary simplicity se skupina dobrovolně skromných *pestrých* v případě výzkumu Librové nehlásí k žádnému environmentálnímu či *simplicity* hnutí. Jejich životní způsob není spojený s žádnou ideologií, nemají touhu svůj životní způsob dále šířit, ani nemají potřebu radikální strukturálně-politické změny.

3.2 Odpovědnost za spotřebu

Důležitá je také otázka odpovědnosti, která se jistým způsobem u těchto autorů tematizuje.

Samotní účastníci výzkumu Librové se necítí vázáni žádným přesvědčením, ale cítí svou odpovědnost vůči lidem a světu. Přestože je způsob jejich života založen individuálně, není záměrným pokusem o vlastní seberealizaci. Jejich způsob života je založen na sociální angažovanosti a orientaci k zájmu o okolní svět a pomoc lidem a přírodě (Librová, 1994, s. 122).

Ve výzkumu se orientovala na jednotlivce a jejich rodiny, ne proto, že by vsadila na proces individualizace v západních společnostech a viděla v ní naději na obrat dosavadního vývoje, ale je toho názoru, že jednotlivci jsou lépe připraveni a adaptováni na budoucí vývoj než instituce a jejich představitelé. Proto považuje individuální snahy a zájem o vytvoření vlastního životního stylu za podstatný společenský proces. Avšak dodává, že „nic z toho nepřivedlo a nepřivede společnost k obratu, ale může ji ovlivnit“ (Librová, 2003, s. 13).

Librová také popisuje, že v současnosti je princip soucitu s přírodou nahrazován principem *environmentální odpovědnosti* a principem „*ekologického občana*“. V principu by člověk jako jedinec měl přijmout odpovědnost za stav přírody i planety a obrátit se k odpovědnému jednání snížením své spotřeby. Ovšem sama Librová o této odpovědnosti pochybuje. „Je vůbec otázka, zda jedinec, ať jakkoli odpovědný, může zmírnit dnešní pokročilý stav ekologických škod a jeho nepříznivý vývoj“ (Librová, 2016, s. 30).

O efektu odpovědnosti, pokud je chápána jako individualizovaný životní styl, zejména v podobě takzvané „*zelené spotřeby*“ pochybuje také Michael Maniates. Na rozdíl od Librové přímo kritizuje alibistický a klamavý posun environmentální odpovědnosti ze společnosti, politických a ekonomických struktur na jedince. V případě Librové ale dobrovolná skromnost neodpovídá zcela „*zelené spotřebě*“, protože skromní nevolí jen a pouze ekologicky šetrné varianty, ale hlavně snižují svou spotřebu v obecné rovině.

Maniates (2002) tedy v souvislosti se snahou o individuální řešení environmentálních problémů užívá pojmu individualizace odpovědnosti, jejímž vlivem je přenášena odpovědnost za spotřebu ze systému na samotné spotřebitele. Příkladem mohou být „zelené“ technologie či samotná „zelená spotřeba“, které přenesly odpovědnost na jednotlivce s odvoláním na „*suverenitu spotřebitele*“. Potíž je v tom, že pokud jsou environmentální problémy individualizované, zbývá nakonec málo prostoru uvažovat na úrovni institucí a povaze politické moci. Namísto toho socio-environmentální procesy a problémy padají na bedra jednotlivce – spotřebitele. „Individualizujeme svou odpovědnost, když se u pokladny trápíme nad tím, zda vybrat „*papírové nebo plastové*“, i když tušíme, že ani jedna volba není správná s ohledem na větší instituce a sociální struktury“ (Maniates, 2002, s. 45). Potíž je také v tom, že si člověk spíše koupí „*ekologicky příznivé produkty*“, které poté recykluje, než aby jako občan usiloval o politicko-institucionální změny. Maniates tvrdí, že jsme se odcizili od tradičního chápání aktivního občanství, a tak se představy o možnostech vytvoření spravedlivé a ekologicky odolné budoucnosti zužují. „*Zelená spotřeba*“ se může zdát jako společensky smysluplná volba, „ale není tomu tak, ne v žádném případě, který by mohl změnit institucionální uspořádání a umožnit radikálně nové způsoby života, které se zdají být nezbytné“ (Maniates, 2002, s. 52).

Librová i Maniates si jsou vědomí toho, že individuální snaha jednotlivců nestačí, podle Maniasese však přímo naopak odvádí pozornost od systémových příčin. Odpovědnost za stav planety tak začíná i končí u spotřebitele a není brán ohled na struktury společnosti, v jejichž rámci spotřebitelé jednají.

Už od dětství se lidé učí, že pokud se něco pokazí, na vině je samotný jedinec. Zdá se tím pádem přirozené a rozumné, že za degradaci životního prostředí se viní spíše individuální volby než sociální struktura. Maniates (2002) k tomu říká, že k tomu nedošlo v rámci občansky uvědomělé společnosti či skrze demokratické instituce, ale spíše díky spotřebitelské volbě, decentralizované, apolitické a individuální. Privatizace a individualizace odpovědnosti posouvá vinu ze státních elit a výrobců na „nás všechny“. Má-li být spotřeba konfrontována v celé komplexitě, musí se zpochybnit síly a procesy, které systematicky individualizují odpovědnost za degradaci životního prostředí. Proto tvrdí, že odpovědnost za problémy způsobené vysokou spotřebou by měla být na straně výrobců.

Problematičnost tohoto převádění odpovědnosti dokládá na experimentu, který provedl ve svém kurzu zaměřeném na řešení environmentálních problémů, kde se probíraly i otázky institucionálních změn, kdy na konci studenty vyzval, aby napsali, jaká si představují řešení

těchto problémů. Mezi odpověďmi se nejčastěji objevovaly odpovědi typu: jezdit na kole, spíše než autem; recyklovat a nejčastější odpověď byla zasadit strom. Tedy studenti spíše nacházeli řešení v rámci individuální spotřeby (koupit si kolo, koupit si výrobek a poté ho recyklovat, koupit strom a poté ho zasadit), systémová řešení přišla studentům příliš idealistická (Maniates, 2002, s. 49).

Navíc rovnice IPAT (viz kap. 1.1) podle Maniasese jen prohlubuje individuální odpovědnost, protože rovnoměrně udává stejnou váhu vlivu na životní prostředí každé položce, včetně spotřeby. Navrhuje proto zavést novou variantu „IWAC“¹⁰, kdy lidský vliv na prostředí je výsledkem kvality práce, smysluplných alternativ spotřeby a politické kreativity (Maniates, 2002, s. 63).

Podle Librové „liberální kapitalismus vkládá přírodní statky do rukou vlastníků, kteří zároveň s majetkem berou prý na sebe odpovědnost“ (Librová, 1994, s. 10). Z toho vycházejí všichni tři autoři, i když, jak již bylo uvedeno, každý jiným způsobem. Podle Maniasese se tak děje s odvoláním na suverenitu spotřebitele. Kallis se přímo nevyjadřuje k otázce odpovědnosti, dalo by se ale říci, že vyplývá z jeho chápání *dépense*.

Podle Kallise se vina za nečinnost „výrobních faktorů“ přenášená na jedince projevuje v privatizaci nevhodné nadměrné spotřeby. Ve jménu svobody jednotlivce se v moderní společnosti uskutečňuje personalizovaná, tedy individualizovaná *dépense*, jako nezpochybnitelné právo každého jednotlivce shromažďovat zdroje nad rámec potřeb „a užívat je k tomu, co on či ona považuje za dobrý život. V důsledku toho musí systém stále růst, aby umožnil každému jednotlivci uplatňovat toto právo, což systém abstraktně vzato jen předstírá, že dělá“ (Kallis, 2017, s. 42). V rámci nerůstu by jednotlivci netoužili po hromadění soukromého majetku, protože by umožnil osvobodit se od snahy nalézt smysl života individuálně. „Lidé by se měli brát méně vážně a užívat si život zproštěný neúnosného břemene neomezené volby“ (Kallis, 2017, s. 43). O *dépense*, jak již bylo řečeno, by se mělo rozhodovat kolektivně a demokraticky v rámci nově ustanovených institucí, které tedy ponесou i případnou odpovědnost.

¹⁰ environmental Impact = quality of Work x meaningful consumption Alternatives x political Creativity

3.3 Otázka dobrovolnosti

Pokud člověk žije ve skromných poměrech nedobrovolně a je vlivem vnějších okolností vystaven bídě a hladu, nemá smysl v takovém případě hovořit o skromnosti. O skromnosti jako takové Librová uvažuje pouze tam, kde existuje možnost mít více. „Skromní lidé by mohli nakupovat a většinou i vydělávat víc, ale nedělají to“ (Librová, 2003, s. 28). Podobným způsobem i Maniates hovoří o nedobrovolné skromnosti, která vyplývá ze špatných materiálních podmínek a kterou zažívají chudší americké domácnosti (Maniates, 2002, s. 221).

Ovšem důležité je, že Librová v rozporu s Inglehartovými myšlenkami vyvozuje, že roli „spouštěče“ duchovnější orientace charakteristické pro skromnost mohou v některých případech hrát omezené materiální možnosti mladých lidí a mladých manželských párů a v jejich důsledku znemožnění vysoké spotřeby (Librová, 1994, s. 122). „Ochota žít skromně nemusí být tedy jen důsledkem rozmrzelosti z přesycení“ (Librová, 2016, s. 194).

Život ve skromnosti se ale tedy nerovná životu v chudobě, i když má skromnost k chudobě relativně blízko, může totiž přinášet určité formy ekologického luxusu (Librová, 2003). A ekologicky přijatelný způsob života nemusí nutně spočívat pouze v redukci lidských potřeb, ale může být doprovázen i jejich rozkvětem. Například rozvine-li člověk zájem o potřeby duchovní povahy, dojde zcela přirozeně podle Librové (2016) ke snížení zájmu o nakupování a spotřebovávání.

Důležité je nicméně v jejím případě zejména rozdělení mezi skromností *dobrovolnou* a *záměrnou*. Jelikož se v jejím výzkumu ukázalo, že v případě jí zkoumaných skromně žijících lidí není skromnost uskutečněním jejich záměru. O záměrné skromnosti lze hovořit, když lidé „cílevědomě mění vzorce a objem své spotřeby z environmentálních motivů, z ohledů na stav a vývoj přírody“ (Librová, 2003, s. 28). Dobrovolná skromnost oproti tomu není cílená, má druhotnou povahu a neúmyslně vyplývá z orientace člověka k jiným než spotřebním hodnotám. Tento rys představuje reálnou změnu hodnot, kdy většina lidí směřuje k vyšší spotřebě, právě proto zde Librová spatřuje ekologickou šanci do budoucna. Librová tedy s aspektem dobrovolnosti a environmentálními souvislostmi používá spojení *dobrovolná skromnost*. V případě skromného způsobu života, ať už dobrovolného či záměrného, je rozhodnutí o životním způsobu založeno individuálně jako výsledek jisté duševní práce. Avšak nelze přímo hovořit o *rozhodnutí* změnit způsob života. Jde spíše o proces postupného přetváření (Librová, 1994, s. 121).

Pokud jde o samotný dobrovolný či nedobrovolný přechod ke snižování spotřeby, Librová zastává jasný názor, že „na úzkosti a strachu se ekologicky příznivý způsob života postavit nedá“ (Librová, 2003, s. 263), což zde dokládá ještě následující citace.

„Pasažéry na Titaniku, kteří odmítají slyšet poplašné signály a raději v posledních chvílích své existence tančí a pijí šampaňské, nesmíme násilím nahnat, aby zacpávali díru v trupu lodi. Lidstvu připravenému zahubit se touhou po uskutečnění svých nároků a neochotnému naslouchat varování nemůžeme vnutit záchranu, aniž bychom ztratili lásku a s ní i naději“ (Librová, 1994, s. 43).

Podobný názor zastává i Kallis, když hovoří o dobrovolném a nedobrovolném nerůstu v reakci na autora Briana Daveyho. Davey nazývá „dobrovolným nerůstem“ francouzskou myšlenku „*décroissance conviviale*“ jako kulturní a sociální kritiku společnosti a alternativní představy o tom, jak by mohla být společnost uspořádána. „Nedobrovolný nerůst“ chápe jako vizi budoucnosti, kde výrobní ekonomika poklesne tak či tak možná vlivem kolapsu, a proto je úkolem nerůstu připravit se na tento pokles, a v rámci komunit a společnosti se s ním vypořádat. Nedobrovolný nerůst tedy podle Daveyho představuje materiální pokles produkce, který by nastal tak rychle, že by nestačil snížit uhlíkové emise dostatečně rychle, a proto by bylo zapotřebí i dobrovolného nerůstu produkce (Davey in Kallis, 2017, s. 187). Kallis na jeho příspěvek reaguje potvrzením toho, že existuje rozdíl mezi „nedobrovolným“ a „politizovaným“ stanoviskem nerůstu. Ani v případě skromnosti, ani v případě nerůstu se ale nehovoří o „dobrovolnosti“. Představa nedobrovolného nerůstu jako představa toho, že růst se tak či tak chýlí ke konci, zastírá fakt, že ne všichni jsou stejným dílem zodpovědní. To otevírá prostor autoritářskému jednání, které by nás mělo zachránit před katastrofou. Takto chápaný nerůst není dostatečně politicky emancipační, ale naopak přijímá fakt, že systém nelze změnit a lze se jen připravit a „přežít“.

Ani vědomí blížící se klimatické katastrofy ovšem zatím nedokázalo mobilizovat lidi ke změně. Společenská změna dle Kallise vyžaduje alternativní politickou vizi poháněnou radostí ze života, nikoliv strachem z hrozící katastrofy nebo pouhou touhou po přežití. „Proč jinak bychom měli jednat teď, když ne proto, abychom vytvořili lepší a radostnější svět zítřka? Proč jednat teď, pokud nevěříme, že je principiálně možné změnit budoucnost, tedy že nejsme otroky vnějších „nedobrovolných“ sil, ale že můžeme tvořit své dějiny?“ (Kallis, 2017, s. 198-199). I podle Kallise by se tudíž změna ve společnosti měla uskutečnit dobrovolně.

„Přechod k nerůstu by se zásadně odlišoval od revolucí dvacátého století, nejen proto, že by měl rezolutně nenásilný a demokratický charakter, ale i proto, že by jeho terčem nebyl jen kapitalismus, ale i produktivismus. Upuštění od růstu vyžaduje upuštění od kapitalismu, ale upuštění od kapitalismu nutně neznamená upuštění od růstu. Socialistické režimy dvacátého století nahradily kapitalistické vztahy výroby, aniž by změnilly základní cíl těžby zdrojů a akumulace přebytku za účelem masové výroby a spotřeby“ (Kallis, 2017, s. 24).

Jistě by tak bylo nutné podle Kallise nahradit nerůstem stávající kapitalistický systém, ale na rozdíl od totalitních režimů minulého století by v něm mělo dojít k prohloubení demokracie. Mělo by vzniknout politično nové éry, kdy po zajištění základních potřeb bude prostor pro tvoření nového významu „*dobrého života*“, skrze kolektivní rozhodování o výdajích v rámci *dépense*.

Všichni tři se tedy shodují, že pokud by mělo dojít ke snižování spotřeby, mělo by k ní docházet dobrovolně. Zároveň by podle Librové i Kallise snahy o snížení spotřeby neměly být poháněny strachem z přicházející katastrofy. Librová i Maniates se zabývají otázkou dobrovolnosti spíše v individuální rovině, zatímco Kallis spíše v rovině celospolečenské a systémové.

3.4 Otázka ekonomického (ne)růstu

V obecné rovině se v naprosté většině ekonomický růst chápe jako přirozený a dobrý, zatímco nedostatek růstu je chápán jako špatný (Kallis, 2017, s. 176). Díky trvalému ekonomickému růstu, který se předpokládá automaticky, na určitém stupni životní úrovně přestává být blahobyt stavem, který by naplňoval základní potřeby. To umožňuje i jeho kritiku. Podle ekonomů rostoucí blahobyt a rostoucí příjmy odpovídají trvale rostoucím lidským potřebám, a tak také předpokládají, že lidem poroste pocit uspokojení a štěstí. To však vyvracejí práce antropologů, sociologů i psychologů, kteří zkoumají lidskou spokojenost. Podle nich není pro pocit štěstí rozhodující výše příjmu a hmotná úroveň, ale mnohé jiné faktory, například psychologické dispozice jedince či kvalita jeho sociálních vztahů (Librová, 2003).

Podle Librové problémy vycházejí z centralizované industriální společnosti, založeném na principu parlamentní demokracie, který uvažuje jen v krátkodobém horizontu a „zejména tržní ekonomika opírající se o předpoklad trvalého růstu materiálních potřeb lidí jsou

základní příčinou současného ohrožení planety a nemohou se stát nástrojem řešení“ (Librová, 1994, s. 10). Pro politiky tak nastává v podstatě neřešitelný problém, jelikož tento názor zpochybňuje celou stavbu ekonomického, sociálního i politického systému budovaného v Evropě nejméně od počátku novověku (Librová, 1994, s. 10).

Librová tvrdí, že potíží samotné ekonomiky založené na růstu je mimo jiné i problém spojený s plýtváním, který je součástí konzumerismu. Přesto je plýtvání obecně považováno za odsouzeníhodné, a to i z pohledu ekonomie, která nabádá k maximální hospodárnosti a úspornosti. „Nabádají-li národohospodáři a politici ‚nakupujte!‘, pochybuji, že se odváží vyslovit nahlas ‚plývejte!‘“ (Librová, 2003, s. 45). Problémem také je, že objem nákupů je považován za věc svobodné volby a nepochybné právo.

„Je to asi opravdu tak, že fungování kapitalistické ekonomiky a celé společnosti dnes stojí na spotřebním chování lidí. Kdyby se některý podnik pokusil zastavit růst, bylo by to pro něj fatální. Někteří ekonomové dokonce tvrdí, že zvýšení objemu zboží a služeb zajišťuje nejen prosperitu společnosti, ale je i předpokladem ochrany životního prostředí“ (Librová, 2003, s. 43).

K možnosti zastavení ekonomického růstu se tedy přesto staví poměrně skepticky. Pokud by čistě hypoteticky nastala proměna lidských hodnot směrem k ekologicky příznivé skromnosti, pak by teoreticky při velmi pomalém poklesu poptávky trh, který respektuje suverenitu spotřebitele, dokázal situaci zvládnout. Docházelo by tak k postupné adaptaci systému, kterému by mohlo napomoci ekologické zemědělství, samozásobitelství a další mechanismy. Přesto uznává, že dříve, než by se na přírodě projevíly příznivé důsledky nízké spotřeby natolik rozšířené ve společnosti, rychlé a mohutné rozšíření skromného života by přineslo na trhu poptávkový šok. Ten by znamenal velmi závažné ekonomické a společenské důsledky, mezi nimiž lze jmenovat například krize z nadvýroby, nezaměstnanost v důsledku zavírání podniků, nestabilita finančního kapitálu, což by s sebou neslo všeobecný pokles životní úrovně. To vše by jen nahrávalo všem zastáncům konzumu (Librová, 2003, s. 262).

„Bohužel se ukazuje, že tak, jak je systém utvořen, je na makroekonomické úrovni i na úrovni podniků růst nezbytný; pokles výroby, její stagnace, a dokonce pouhé zpomalení růstu jsou riskantní. Pokud radikální environmentální ekonomové tvrdí, že vědí, čím dnešní růstovou ekonomiku nahradit, předkládají spíše vizi než realizovatelnou představu, domýšlející širší ekonomické a sociální souvislosti“ (Librová, 2003, s. 263).

Dospívá tak k závěru, že růst je v kapitalistickém systému nezbytný. V tomto ohledu je tedy v ostrém rozporu s Kallisovým pojetím nerůstu, alespoň v tom ohledu, pokud by k němu mělo dojít v rámci stávajícího systému.

Librová po konzultaci s ekonomy říká, že pro liberální ekonomii nerůstové varianty hospodaření nedávají smysl, protože se neobávají toho, že by se přestaly zvyšovat lidské potřeby, a naopak by se rozšířil skromný způsob života. „Pokud by připustili možnost, že by se skromný život přece jen mohl rozšířit, řešení by patrně spatřovali v úsilí o návrat k vyšší spotřebě, v její stimulaci všemi prostředky. Nikoliv v přijetí nového typu ekonomiky“ (Librová, 2003, s. 263). Nicméně je si vědomá toho, že největší brzdou šíření ekologicky příznivého života je podstata růstové ekonomiky, spojená s umělým podněcováním ke spotřebě.

Toho, že je nerůst ekonomiky jen těžko představitelný si je vědomý i představitel nerůstu Kallis, když tvrdí, že „je jednodušší si představit konec světa, nebo dokonce konec kapitalismu než si představit konec růstu. Ani ty nejradikálnější politické strany se neodvažují vyslovit slovíčko „nerůst“ nebo alespoň zpochybňovat potřebnost růstu“ (Kallis, 2017, s. 99).

Kallis chápe růst jako ekonomickou činnost bez horního limitu. Nerůst se ale samozřejmě vymezuje vůči paradigmatu ekonomického růstu i vůči stávajícímu kapitalistickému systému. Snahou nerůstu je oprostit se od sociální imaginace, která si dokáže představit pouze ideu budoucnosti založenou na růstu. Nerůst není to samé jako hospodářská recese, ale předkládá hypotézu, že prosperovat lze i bez růstu. Zpochybňuje tedy samotnou podstatu kapitalistického systému, který nezná mezí a „může prodat všechno, jen nemůže prodávat „méně““ (Kallis, 2017, s. 99). Vykročení z růstu s sebou nese i vykročení z kapitalismu, jehož základními prvky jsou akumulace a expanze.

Problémem je také samotný ukazatel hrubého domácího produktu (HDP), nerůst zdůrazňuje, že je zapotřebí nového ukazatele pokroku a prosperity, který nebude brát v potaz pouze ekonomické hledisko.

„Celé populace mají jako smrtelně nemocní trpět až do konce, jen aby jejich ekonomiky dosáhly o pár desetinných čísel vyššího HDP a posílily zisky jednoho procenta nejbohatších. Teoreticky je růst zapotřebí za účelem splácení dluhů, tvorby nových pracovních míst nebo nárůstu příjmů chudých. Prakticky ale za sebou máme několik desítek let růstu, a přesto jsme

zadlužení, mladí jsou nezaměstnaní a chudoba se nezmenšila. Zadlužili jsme se za účelem růstu a nyní růst musíme, abychom dluhy splatili“ (Kallis, 2017, s. 98).

Tím, co by podle Kallise (2017) zvýšilo míru blahobytu bohatých národů není růst HDP, ale přerozdělování, protože „růst nikdy neutiší touhu po pozičním zboží, toho lze docílit jen přerozdělováním a novými hodnotami“ (Kallis, 2017, s. 22).

Současná socio-ekologická krize si podle Kallise žádá překonat bezhlavý ekonomický růst skrze sociální *dépense*. Není to plýtvání, co způsobuje růst, ale akumulace zdrojů. „Hromadění, nikoli plýtvání, je hnací silou růstu. Dokonce i ve společnosti hospodárných subjektů, jenž má utlumený metabolismus, vzniká přebytek, jež je potřeba rozdělit, pokud nemáme oživit růst“ (Kallis, 2017, s. 41). Růst je vlastně proces vytváření přebytku a jeho opakovaná investice do dalšího růstu. Nerůst by musel tuto dynamiku zastavit, aniž by došlo k omezení sociálního blahobytu. Kallis a zastánci nerůstu navrhují záměrnou neproduktivitu v jistých oblastech jako ve zdravotnictví, vzdělávání nebo umění, nebo ponechat některé lidské a přírodní zdroje nečinné a vyjmout je tak z koloběhu akumulace. Návrhy nerůstu jsou tak například sdílení pracovních míst, základní nepodmíněný a maximální příjem, uhlíkové daně nebo stropy a instituce, které přerozdělují přebytek v ekonomice, která již neroste (Kallis, 2017, s. 78).

Ani koncepce takzvaného „zeleného růstu“ není pro Kallise vyhovující, protože je založena na efektivitě a „efektivita snižuje cenu zdrojů, poptávka roste a vznikají nové technologie, aby využily cenově dostupné zdroje. Dokud setrváváme v ekonomice založené na růstu, efektivita a šetrnost znamenají prostě akumulaci kapitálu, který je znovu investován do dalšího růstu“ (Kallis, 2017, s. 15).

Udržitelný rozvoj v podobě „zeleného růstu“ je podle Kallise poněkud vyprázdněným pojmem, který rámuje environmentální problémy jako problémy technické a slibuje úspěšná řešení v podobě stálého ekonomického růstu bez újmy na životním prostředí. Zastánci nerůstu oproti tomu tvrdí, že přechod k ekologické společnosti, která by byla prosperující a spravedlivá i bez růstu lze dojít pomocí grassrootové praxe a politické změny. Nepřetržitý ekonomický růst zvyšuje pravděpodobnost překročení planetárních limitů, což by bezprostředně mohlo ohrozit život všech. Podle Kallise tak „zelený růst“ představuje spíše oxymóron, protože „snížená poptávka zdrojů vede k nižším cenám a díky jednoduchému fungování nabídky a poptávky vede k vyšší spotřebě zdrojů¹¹. To je součástí základní

¹¹ Takzvaný Jevonsův paradox

dynamiky kapitalismu: nárůst produktivity uvolní zdroje, které jsou investovány tak, aby zajišťovaly další růst“ (Kallis, 2017, s. 22).

Librová se přímo ve svém pojmovém označení „ekologicky příznivého způsobu života“ poněkud vyhýbá označení „*trvalé udržitelnosti*“, protože se zamýšlí nad tím, „co je na tomto světě *trvale udržitelné*“ či vůbec jen *udržitelné*?“ (Librová, 2003, s. 19). Výraz „*trvalé udržitelnosti*“ taktéž obsahuje příliš velká očekávání. Pokud by lidská společnost měla žít skutečně udržitelně, musel by se podstatně změnit způsob života, ale taková změna podle Librové (2003) nemá šanci na všeobecné přijetí.

Maniates také konfrontuje koncepci udržitelného rozvoje, který podle něj bývá slepý k hlubším otázkám po spotřebě a předpokládá, že potřeby lidí budou růst. Jeho úkolem je dosáhnout svých cílů zejména díky efektivním technologiím. Ve vztahu k udržitelnosti se hovoří o přelidnění, nedostatečně „zelených“ technologiích, a ekonomickém růstu, který stále není dostatečný, aby zajistil všechny cíle udržitelnosti. Pokud se hovoří o spotřebě, pak je to ve formě „zelené spotřeby“, která ve skutečnosti spíše může zvyšovat úroveň spotřeby. Ale pokud mají být uspokojeny potřeby všech, bude potřeba, aby někteří nejprve omezili a snížili svou úroveň spotřeby a vytvořili tak prostor pro druhé. Udržitelný rozvoj založený na rozvoji, tedy i na růstu, nemůže ale přijmout étos skromnosti (Maniates et al., 2002).

Podle Maniatese je problém ekonomického růstu spojený přímo s ideou o suverenitě spotřebitele. Ta má tendenci ospravedlňovat procesy, které udržují běžící pás spotřeby a posedlost politiků růstem, který je spíše růstem materiálním než růstem kvality života, zároveň zbavuje odpovědnosti téměř každého. Díky mýtu o suverenitě spotřebitele se i myšlenka nekonečného ekonomického růstu jeví jako přirozená a nevyhnutelná (Maniates et al., 2002, 321-325).

Zároveň tvrdí, že „nekonečná expanze na konečné planetě je biofyzikálně nemožná“ (Maniates et al, 2002, s. 326). Proto nutně časem narazí na ekologické a společenské zdi, čímž se zpochybní legitimita ekonomické expanze a suverenity spotřebitele. A hledání alternativ se tak zintenzivní. Okrajová hnutí a experimenty, například jednoduché či skromné žití (*simple living*), nakonec oslabí tuto suverenitu. Nakonec nestačí jen konfrontovat spotřebu, ale je podle něj také potřeba transformovat struktury, které ji udržují a zpochybňovat nekonečící ideál růstu (Maniates et al., 2002, s. 326-328).

Všichni tři se shodují, že negativní externality spojené se spotřebou a výrobou mají příčinu v nekončícím ekonomickém růstu. Podle Librové by ale zastavení růstu znamenalo velmi negativní ekonomické i společenské důsledky, je tedy k takové možnosti poměrně skeptická. Na rozdíl od ní Maniates a Kallis jsou toho názoru, že je třeba zpochybňovat ideu

růstu a přetvořit či vytvořit nové struktury společnosti. Podle nerůstu je myslitelné a možné, aby společnost prosperovala i bez této ideje růstu, a je pak logicky nutné zabraňovat tomu, aby byl růst znovu obnoven.

3.5 Řešení vysoké spotřeby

Každý z představených přístupů s sebou přináší i určitý způsob řešení či jeho náznak, jak se vypořádat s vysokou spotřebou a s ní spojenými negativními environmentálními souvislostmi. Prvním z řešení, které se nabízí jsou nové technologie. Dá se však říci, že ani podle jednoho autora nebudou stačit jen technologická řešení.

Podle Librové je důvěra v technologická řešení spojena s důvěrou v sílu mechanismů tržní ekonomiky. Podle této představy se stává garancí změn ve prospěch životního prostředí parlamentní demokracie, která pomocí legislativních nástrojů přinutí soukromé vlastníky, aby měnili používané technologie v ekologickém směru (Librová, 1994, s. 10).

Technologická řešení odpovídají dosavadnímu vývoji myšlení, které vkládá důvěru ve vědecký a technický pokrok a je orientované na růst výroby a spotřeby. Librová tento přístup zcela nezavrhuje a souhlasí s tím, že není lhostejné, jakými zdroji vyrábí člověk statky pro svou existenci. „Přesto je velká část ekologů skeptická k názoru, že by prosté technologické změny mohly znamenat zásadní obrat v katastrofickém ekologickém vývoji dnešního světa“ (Librová, 1994, s. 11).

Podle skupiny účastníků jejího nejnovějšího výzkumu tzv. *ekopragmatiků*, kteří sami sebe považují za *rozumné*, není již možné lpět na podobě „původní přírody“, ale je potřeba se smířit s jejím zánikem a věnovat se tvorbě „nového (polo)umělého světa“, kde bude umožněn kvalitní lidský život. Rozumní ekopragmatici tvrdí, že se na samostatnou schopnost obnovy oslabené přírody nelze do budoucna spoléhat, nebo naopak, že je příroda odolná. V každém případě ekopragmatici souhlasí s tím, že je nutné převzít iniciativu, opírat se o vědecké poznání, využívat nové technologie, jadernou energii, nanotechnologie a podobně. (Librová, 2016, s. 93)

S tímto převažujícím diskurzem v podobě názoru, že se ze současné ekologické krize dostaneme pouze s pomocí technologických řešení nesouhlasí Kallis, protože zastánci technologických řešení mají stále vidinu „zeleného růstu“ založeného na efektivitě a nových technologiích šetrných k životnímu prostředí.

„Namísto toho, aby environmentalisté zastávali politické pozice obhajující alternativní způsoby organizace společnosti, zasekli se v technické depolitizované debatě o tom, jak nejlépe řídit životní prostředí, aniž by došlo k poškození ekonomiky nebo změně stávajícího politického systému“ (Kallis, 2017, s. 16).

Takové názory podléhají podle Kallise iluzi, že kapitalistická ekonomika může růst i nadále díky obnovitelným zdrojům energie, organickému zemědělství, snížení úrovně znečištění a nahrazení fosilních paliv a těžby (Kallis, 2017, s. 17). Strategie ve formě lepších technologií či ve formě individuální šetrnosti v podobě například výměny žárovek za úspornější, lepší vybavení domácností, menší spotřeba vody a podobně, podle Kallise dlouhodobě nefungují. Je tomu tak proto, že pokud dojde k nárůstu efektivity, zpravidla se dále investuje do dalšího růstu. Tomu někteří analytici říkají „*indukce spotřeby*“ (*rebound effect*), což znamená snížení spotřeby, které následně ale vede ke zvýšení spotřeby (Kallis, 2017, s. 15).

Podobně i Maniates nahlíží kriticky na „zelenou spotřebu“ spolu s morálním imperativem konzumovat recyklované a recyklovatelné výrobky. Recyklace je veřejností viděna jako primární mechanismus k „záchraně planety“, aniž by se dle Maniatese naráželo na fakt, že recyklace může být jistou odměnou za stále rostoucí spotřebu. (Maniates et al., 2002). V souvislosti s tím Maniates navrhuje, aby se efektivitě rozumělo jinak než podle neoklasické ekonomie, spíše jako stavu, kdy ekonomika poskytuje dlouhodobé lidské štěstí při zachování odolnosti životního prostředí a integrity nekomerčních komunitních sítí, které jsou nezbytné pro participativní demokracii (Maniates et al., 2002, s. 323).

Librová říká, že čím dál větší počet vědců si uvědomuje, „že člověk by měl hledat řešení nikoliv v rafinovanějším působení na přírodu, ale ve změně svých hodnot a potřeb, v radikální proměně svého životního způsobu“ (Librová, 1994, s. 11). V jejím případě se tedy nabízí řešení v podobě hmotného snížení vlastní spotřeby. Ovšem podle svých slov nemá ambice najít řešení ekologické krize. V tomto ohledu se „spokojuje s málem“ a vyhlíží každý zárodek ekologicky příznivé změny. Přemýšlí o nevyhraněných, vlašných podobách života jednotlivců a domácností, kteří mohou přispět k záchraně přírody alespoň v lokálním měřítku a jsou přijatelné pro širší sociální okolí, a proto mají i šanci se rozšiřovat. Člověk podle ní nemusí být přímo ekologickým aktivistou, aby se mohl chovat aktivně. Přesto uznává, že dnešnímu stavu přírody jsou adekvátní spíše radikální postoje (Librová, 2003, s. 13). „Ekologické ctnosti, byť vlašné a váhavé, neznamenaají pouze pasivní postoj, který

nepřispívá ke zlu – ‚v tom nejedu‘, ‚v tom se nevezu‘. Mohou být určitou formou ekologického aktivismu“ (Librová, 2003, s. 15).

Ke změně lidských hodnot i proměně způsobu života z širšího než individuálního hlediska, je přesto poměrně skeptická: „i kdyby nastal zázrak a lidstvo by skutečně ode dneška změnilo své postoje a chování, stav degradace biosféry je tak pokročilý, že se již nabízí otázka, zda by stejně nebylo pozdě“ (Librová, 1994, s. 39). Pokud má člověk žít život důstojně, měl by si bez iluzí být vědom vyhlídky současných forem života na zemi, a měl by počítat s blížící se katastrofou. Přesto však ve svém díle hledá konkrétní podobu ekologické naděje. Jistým „útěkem“ ať už vědomým či nevědomým může být paradoxně život v konzumní společnosti se svým heslem „žijeme jen jednou“ (Librová, 1994). V případě života ve skromnosti v rámci jejího výzkumu nejde o „občanský únik“, ale spíše o vysoce sociálně angažovaný způsob života. Respondentům nejde o vlastní seberealizaci, ale spíše se orientují k zájmu o okolní svět, pomoc lidem i přírodě (2016). Důležité je, že čím více se rozšíří tento způsob života, tím „více se sníží tlak na biosféru, který je představován nadměrným konzumem, o to více se prodlouží lhůta, která je současnému životu na této planetě dána“ (Librová, 1994, s. 189).

Librová na rozdíl od Kallise a Maniatese neuvažuje ani se nepokouší přinést řešení v širší než individuální rovině. Říká, že „člověka změnit mohu, ale jenom jediného – sebe sama. Ostatním mohu pouze napovědět“ (Librová, 1994, s. 190). Jde také o to, že sami účastníci jejího výzkumu nemají větší ambice pokoušet se o širší institucionální či systémové změny, nebo jim sami nevěří. Pro příklad je zde citován jeden participant ze skupiny „zelených“:

„Nevěřím v nějakou systémovou změnu, a to prostě pro orientaci lidí ve spotřební společnosti. A to se nedá změnit. Je to možný regulovat do jistý míry, ale já jsem skeptik. (...) Muselo by se proti té většině použít nějaký násilí (...) Prostě zásadně něco změnit není možné. Musím to vyřešit jen sám, jako za sebe“ (Librová, 2016, s. 204).

Důležité je zde zmínit, že snahy jednotlivce o vlastní sebeomezení vlastně nemají nebo alespoň nedávají podle Librové smysl. Mají ale smysl společenský, protože se mohou stát ve společnosti oceňované, mohou jít příkladem a mohou se dále rozšiřovat (Librová, 2003). Má tedy smysl v době neodvratných změn smysl o sebeomezování v nárocích na vlastní životní úroveň a pohodlí, snažit se o něco, co se zachránit nedá? Podle Librové má smysl

„paliativní“¹² péče o přírodu, uchovat ji co nejdéle. Ale pesimisticky uzavírá, že z environmentálního hlediska lze těžko uvěřit, že „zase bude dobře“ (Librová, 2016, s. 298).

K poněkud individualistickému úhlu pohledu Librové je Maniates spíše skeptický. Díky individualizaci odpovědnosti probíhá řešení ekologické krize v rámci technologických inovací a ve spotřebitelské volbě. To tudíž posiluje pocit odpovědnosti jednotlivce za systémové problémy i jejich řešení i do budoucna.

Přístup typu „zasad' strom a zachraň svět“, jak již bylo naznačeno, se jeví jako apolitický a nekonfrontační, omezuje představivost možné změny a zvyšuje individualizaci odpovědnosti (Maniates, 2002, s. 66). Většina jedinců, pokud vůbec, řeší problém spotřeby individuálně, například nákupy environmentálně šetrnějšího zboží nebo jako v případě dobrovolné skromnosti (*voluntary simplicity*) snižováním osobní míry spotřeby, přičemž se tak děje v rámci kapitalistického systému, ale ke skutečnému řešení nedochází. Je podle něj potřeba rozšířit představu, že spotřeba není jen individuální volbou. Konfrontovat spotřebu z úhlu spotřeby znamená uznat, že spotřebitelská rozhodnutí nejsou izolované racionální akty, ale je třeba uznat i sociální zakotvení spotřeby. Je třeba ptát se, co ovlivňuje naše nákupní rozhodnutí, podle Maniatese jak již bylo řečeno, jsou to především individualizace odpovědnosti, komodifikace a proces oddalování, který geograficky rozděluje obchodníka a spotřebitele (v rámci globalizovaného světa) (Maniates et al., 2002, s. 320-328).

Na jednu stranu se konfrontování spotřeby má podle Maniatese stát primárním cílem environmentálního vzdělávání a aktivismu, a zároveň připomíná potřebu nové environmentální politiky, která by zahrnovala rovinu jak individuální, tak i kolektivní. Konfrontovat spotřebu tedy začíná kladením otázek mimo „mainstream“, ptát se co je konzumováno a kým, zda dichotomie *nabídky – poptávky* a *výroby – spotřeby* jsou těmi nejlepšími nástroji, skrze něž lze nahlížet ekonomický život, a také se ptát, o co člověk přichází, když „plíživý komercialismus zachází s více a více oblastmi života, jako by to byly předměty, které mají být uvedeny na trh a spotřebovány“ (Maniates, et. al., 318). Tyto otázky pak přivádí pozornost ke zdánlivě přirozeným procesům, jako jsou individualizace, oddalování a komodifikace, které lidské životy strukturují.

Podle Maniatese je ale důležité se soustředit na centra moci a přitom „*demaskovat*“ svrchovaného spotřebitele, odmítnout konstrukt, že „spotřebitel ví nejlépe“, což je mýtus, který vyhovuje těm, kteří přenášejí odpovědnost na spotřebitele. Ale ve skutečnosti spotřebitelé přitom nemají dostatek informací, podléhají vlivu marketérů a jejich vliv na

¹² Z medicínského hlediska péče o nevyлéčitelně nemocné onemocnění

rozhodování velkých korporací je velmi omezený. Problém vidí i v samotném pojmu suverenity, zdá se pak, že má každý své nezpochybnitelné právo na nejnižší ceny zboží na trhu. A tento systém nároků na spotřebu může přetrvávat pouze pokud je možné zakrýt či přemístit skutečné náklady, pomocí procesu oddalování. Po tomto odhalení mýtu suverénního spotřebitele je pak možné nalézt občana, člena komunity a ochránce hodnot, který se nenechá ovlivnit tržní cenou. „Jde o to prohlédnout populární chápání toho, jak funguje ekonomika, a jak ovlivňuje náš každodenní život“ (Maniates et al., 2002, s. 326).

Uvážlivá spotřeba by se ale podle Maniasese mohla stát „protijedem“ k nadměrné výrobě, protože představuje vzdor obchodním vztahům. Uvážlivá spotřeba neznamená vyměnit představu dobrého života za skromnost. Pro uvážlivou spotřebu je pak podstatné vnímat výrobu jako fázi spotřeby v rámci komoditního řetězce, omezit oddalování a komodifikaci, rozšiřovat sociální a ekologický kapitál. Nakonec ke konfrontaci spotřeby je třeba zaujmout „úhel spotřeby“, který spolu s novými technologiemi a uvědoměným jednáním bude moci zpomalit tempo rozkladu životního prostředí i společnosti (Maniates et al., 326-328).

Dodává, že paradoxně by mohla spotřeba i nadále růst, protože privatizace ekologické krize povzbuzuje vzrůstající spirálu spotřeby, pokud je tato spotřeba „zelená“. To je cesta typu „*byznys jako obvykle*“ (*business as usual*). Druhá, trnitá cesta budoucnosti zahrnuje uvědomělé občany, kteří budou schopni prohlédnout, že jejich chování je důležité ve vztahu k životnímu prostředí, ale moc a kontrola nad tím je utvářena institucemi a politickými tlaky, které lze přetvářet pouze kolektivní občanskou aktivitou, která rozvíří debatu o „problému spotřeby“ (Maniates, 2002, s. 65). Výzvou tedy není jen konfrontovat spotřebu, ale především transformovat struktury, které ji udržují. Individualizace, komodifikace a oddalování zdůrazňují spotřebitele jako jednotlivce, ale opomíjejí kolektiv jako tvůrce pravidel. Proto bude potřeba spojit zdánlivě individuální akty s kolektivními strukturami (Maniates et al., 2002, s. 328).

Na rozdíl od individuálního řešení Librové, se Kallis názorově přibližuje spíše ke strukturálnímu řešení Maniasese. Jak již bylo řečeno nerůst si jako řešení představuje konec ekonomického růstu a vykročení z růstu s sebou nese i vykročení z kapitalismu. Podle Kallise a zastánců nerůstu se tedy řešením vysoké spotřeby může stát radikální snížení neboli nerůst výroby a spotřeby.

Přechod k nerůstu by se mohl uskutečnit různými možnostmi. Jednou z nich jsou politicko-institucionální změny v rámci stávajícího systému, mezi nimiž lze například jmenovat změny ve finančních institucích, těžební a emisní stropy, ekologické daně, sdílení

pracovních míst, zkrácená pracovní doba, základní nepodmíněný příjem a sociální jistoty pro všechny. Další variantou jsou nové možnosti vznikající mimo systém jako jsou ekovesnice, cohousing, družstevní výroba a spotřeba, různé systémy sdílení, výměna a nepeněžní tržní směna. „Mottem nerůstu je ‚odchod z ekonomiky‘ za účelem vytvoření nových prostorů skromnosti (*simplicity*), sdílení a konviviality“ (Kallis, 2017, s. 12).

Zastánci nerůstu nepředstavují pouze jednu alternativu, ale různé vize alternativních budoucností, jejichž společným jmenovatelem je útlum bohatých ekonomik a jejich materiálních toků spravedlivým způsobem. To by pravděpodobně vedlo i ke snížení HDP, ale přesto nerůst neznamená hospodářský pokles nebo krizi, ale spíše přehodnocení organizace společnosti na základě pojmů jako limity, péče a sociální *dépense* (Kallis, 2017, s. 21). Přejít k nerůstu by se měl odehrávat zejména zdola, přesto budou třeba i rozsáhlé institucionální změny, které takový přechod umožní.

„Analogicky mohou současné grassroots praxe a institucionální změny započít proměnu současného systému, kde ekonomický růst dosahuje svých limitů. Zastánci nerůstu shledávají prohloubení demokracie jako nezbytné pro přechod k nerůstu“ (Kallis, 2017, s. 24).

K přechodu k nerůstu a tedy k nulové akumulaci kapitálu jsou podle Kallise nutné dvě věci. Zaprvé, aby si společnost osvojila princip uspokojení materiálních potřeb. „Máme omezené množství potřeb, ale i tak můžeme kvalitativně vzkvétat skrze rozvíjení umění, her a dalších spirituálních činností, které nejsou materiálně náročné“ (Kallis, 2017, s. 93). A zadruhé, aby byly kolektivně navrženy smysluplné a příjemné způsoby vynaložení přebytku v rámci sociální *dépense*, který lidská činnost vytváří.

Závěr

Tato práce se věnovala tématu vysoké spotřeby v konzumní společnosti a srovnáním přístupů tří autorů k tomuto problému. V první části bylo téma spotřeby zasazeno do kontextu sociologie životního prostředí a byly vysvětleny nejdůležitější pojmy. Druhá část práce se věnovala vybraným autorům a jejich přístupům ke spotřebě. Na základě druhé části byla stanovena srovnávací kritéria pro třetí část textu, ve které byla provedena analýza a srovnání. Tato práce si kladla za cíl odpovědět na otázku, jakým způsobem by mělo dojít ke snižování vysoké míry spotřeby a představit výsledky srovnání. Na závěr bude pojednáno o těchto výsledcích a na konec bude zodpovězena i výzkumná otázka.

Vedle sféry spotřeby má samozřejmě velký, ne-li zásadní vliv na životní prostředí sféra výroby, jak bylo také ukázáno v první části textu na konceptu vzájemně propojeného pásu výroby a spotřeby. Je třeba říci, že Hana Librová se ve svém výzkumu věnuje zcela výlučně sféře spotřeby, přičemž na výrobu není brán zřetel. To kritizuje Michael Maniates, podle jehož „úhlu spotřeby“ by se na spotřebu mělo nahlížet jako na součást výrobního procesu či cyklu. V případě Giorga Kallise a nerůstu je znatelné toto propojení sfér a je kladen důraz jak na sféru spotřeby, tak i výroby, na obě je nahlíženo z kritického hlediska se zdůrazněním nutnosti je snižovat.

To, že by se měla vysoká spotřeba charakteristická pro současnou konzumní společnost snižovat, je základním společným znakem všech těchto autorů. Důležitým rozporem je, že přístup Maniatese i nerůst v případě Kallise jsou spíše antropocentrické, zatímco Librová klade spíše důraz na prosperitu přírody, to se zároveň ukázalo jako jedna z obtíží při srovnávání.

V pojetí skromnosti Librové se ekologicky příznivý způsob života vyznačuje především odklonem hodnot k jiným než konzumním hodnotám a snižováním míry spotřeby v individuální rovině. Podobné je i americké hnutí Voluntary simplicity, na který Maniates hledí spíše kriticky, právě pro svou individualizovanou podobu a zaujetí až posledním článkem spotřebitelského řetězce. Podle Maniatese není možné, aby dobrovolná skromnost (Voluntary simplicity) nahradila současnou konzumní společnost. Jak v případě Librové i Maniatese lze ale nalézt obezřetnost vůči korporátní moci a konzumní rezistenci, které mohou být důležité pro větší udržitelnost. Ani v jednom případě však tyto lidé nemají ambice přemýšlet o širších institucionálních či systémových změnách na rozdíl od nerůstu. Nerůst v podání Kallise představuje sféru individuální střídmosti a sociální *dépense*, kde tato střídmost nemusí představovat na rozdíl od Librové finanční nedostatek, ani nevyplývá

z morálních důvodů, ale je těchto dvou složek zapotřebí k tomu, aby nedošlo k obnovení ekonomického růstu.

Podle Maniatese je díky suverenitě spotřebitele a spotřebitelské volbě přenášena odpovědnost ze strany výrobců na stranu spotřebitelů, k čemuž se staví kriticky, a zdůrazňuje potřebu zpochybňovat síly a procesy, které tuto odpovědnost individualizují, a odvádí tak pozornost od systémových příčin. Podle Librové jsou ale jednotlivci lépe připraveni na budoucí vývoj než instituce, proto se jim také ve svém výzkumu věnuje. Nepřivedou sice společnost k obratu, ale mohou ji ovlivnit pozitivním způsobem. Oba se shodují, že pouze odpovědná spotřeba jednotlivců není dostačující. Je tomu tak proto, že jak zmiňují Maniates i Kallis, nejsou všichni stejným dílem odpovědní.

Všichni tři se shodují v tom, že pokud by mělo dojít ke snižování spotřeby, mělo by k němu dojít dobrovolně a neměl by být motivován úzkostí a strachem. V případě Kallise bychom jako lidé neměli být otroky „nedobrovolných“ sil a jednat, aby přechod k nerůstové společnosti proběhl dobrovolně. Zatímco (dobrovolná) skromnost se nepokouší nalézt systémové změny, nerůst by měl nahradit stávající kapitalistický systém a při tomto dobrovolném přechodu by mělo dojít k prohloubení demokracie.

Všichni tři se také shodují, že negativní externality spojené se spotřebou a výrobou mají příčinu v nekončícím ekonomickém růstu. Podle Librové by ale zastavení růstu znamenalo velmi negativní ekonomické i společenské důsledky, je tedy k takové možnosti poměrně skeptická. Na rozdíl od ní Maniates a Kallis jsou toho názoru, že je třeba zpochybňovat ideu růstu a přetvořit či vytvořit nové struktury společnosti. Podle nerůstu je myslitelné a možné, aby společnost prosperovala i bez této ideje růstu, a je pak logicky nutné zabraňovat tomu, aby byl růst znovu obnoven. Podle Maniatese privatizace ekologické krize přenášena do sféry spotřeby jen roztáčí spirálu další spotřeby, i pokud je ve formě „zelené spotřeby“. Dobrovolná či záměrná skromnost ale tuto „zelenou spotřebu“ nepředstavuje, protože lidé žijící tímto způsobem snižují svou míru spotřeby. I to je ale ze strany nerůstu kritizováno, protože tak dochází k akumulaci kapitálu a v širší rovině růst neustává.

Posledním bodem srovnání bylo hledání ideálního řešení k problému vysoké míry spotřeby. První, které se nabízí, jsou technologická řešení, všichni tři se ovšem shodují, že pouhá technologická řešení nebudou stačit. Ani individuální skromnost či šetrnost, které se věnuje Librová nebude podle Maniatese a Kallise sama o sobě stačit. Librová si je vědomá toho, že snižování osobní míry spotřeby nepředstavuje celospolečenské řešení ekologické krize, ale touto změnou způsobu života lze přispět alespoň na lokální úrovni. Jak již bylo naznačeno, nesnaží se na rozdíl od Kallise a Maniatese přinést řešení v širší než individuální

rovině ve sféře spotřeby. Podle Maniatese ale individualizace odpovědnosti jen posiluje odpovědnost jedinců za systémové problémy a jejich budoucí řešení a je podle něj potřeba hledat i systémová a institucionální řešení a odmítnout představu, že spotřeba je jen individuální volbou v rámci „*sovereignty spotřebitele*“. Při uvážlivé spotřebě je tak důležité především vnímat procesy výroby jako fázi samotné spotřeby v rámci komoditního řetězce a uvědomit si procesy oddalování a komodifikace. Kallis se názorově blíží spíše ke strukturálnímu řešení Maniatese. Lze tedy shrnout, že nerůst si jako řešení představuje radikální snížení neboli nerůst výroby a spotřeby s následkem konce ekonomického růstu a vykročení z kapitalismu. K tomu by mělo ideálně dojít zejména díky *grassrootovým* aktivitám a pomocí institucionálních změn současného systému. Představuje tak určitý „odchod z ekonomiky“, kdy v případě spotřeby by měla individuální sféra být charakteristická střídmostí díky osvojení si uspokojení materiálních potřeb a kolektivně navrhnout smysluplné způsoby nakládání s vznikajícím přebytkem v rámci principu sociální *dépense*.

Lze tak na závěr konstatovat, že přes vzrůstající snahy řešit problémy spojené se spotřebou individuálně, nelze alespoň z hlediska životního prostředí příliš spoléhat na změny k lepšímu. Přestože záměrná, dobrovolná či uvědomělá skromnost nepředstavují jen pasivní postoj a mohou být určitou formou ekologického aktivismu, je třeba kromě technologických řešení také promýšlet širší institucionální a systémové změny, které přináší například zde představený nerůst. Tato práce by také mohla přispět k prohloubení porozumění jistého rozporu mezi individuální a systémovou sférou spotřeby.

Seznam použité literatury

1. BAUMAN, Zygmunt, 2020. *Tekutá modernost*. Praha: Portál, s. r. o. Myšlenky (Mladá fronta). ISBN 978-80-262-1602-5
2. BELL, Michael Mayerfeld, 2004. *An Invitation to Environmental Sociology*. University of Wisconsin: Madison: Pine Forge Press, 2004. ISBN 0-7619-8775-4.
3. D'ALISA, Giacomo, DERIU, Marco a DEMARIA, Federico, 2015. *Care* in D'ALISA, Giacomo, DEMARIA, Federico a KALLIS, Giorgos, 2015. *Degrowth: a vocabulary for a new era*. New York: Routledge. ISBN 978-1-138-00077-3 s. 79-83
4. DERIU, Marco, 2015. *Conviviality* in D'ALISA, Giacomo, DEMARIA, Federico a KALLIS, Giorgos, 2015. *Degrowth: a vocabulary for a new era*. New York: Routledge. ISBN 978-1-138-00077-3 s. 79-83
5. ERIKSEN, Thomas Hylland, 2010. *Syndrom velkého vlka: hledání štěstí ve společnosti nadbytku*. Brno: Doplněk. Sociálně-ekologická edice. ISBN 978-80-7239-244-5.
6. FROMM, Erich, 2020. *Mít, nebo být?*. Vyd. tohoto překladu 3. Přeložil Jan LUSK. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1646-9.
7. GIDDENS, Anthony, 2013. *Sociologie*. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-0807-1.
8. KALLIS, Gioros, 2017. *In defense of degrowth*. dostupné z: <https://indefenseofdegrowth.com/>
9. KELLER, Jan, 2005. *Až na dno blahobytu: ke společenským kořenům ekologické krize*. 3. vydání. Praha: EarthSave. ISBN 80-903085-7-0.
10. KELLER, Jan, 1997. *Sociologie a ekologie*. Praha: SLON. ISBN 80-85850-42-7.
11. KOHÁK, Erazim, 2012. *Zelená svatozář: kapitoly z ekologické etiky*. Vyd. 3. Praha: Sociologické nakladatelství. Studijní texty, sv. 17. ISBN 978-80-85850-86-4
12. LIEGEY, Vincent; NELSON, Anitra a HICKEL, Jason. *Exploring Degrowth: A Critical Guide*. London: Pluto Press, 2020.
13. LATOUCHE, Serge, 2012. *Malé pojednání o poklidném nerůstu*. Beroun: Za tratí. ISBN 978-80-904335-7-1
14. LIBROVÁ, Hana, 1994. *Pestří a zelení: kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno: Veronica. ISBN 80-238-4210-2.
15. LIBROVÁ, Hana, 2003. *Vlažní a váhaví: (kapitoly o ekologickém luxusu)*. Brno: Doplněk. Společensko-ekologická edice. ISBN 80-7239-149-6.

16. LIBROVÁ, Hana, 2016. *Věrní a rozumní: kapitoly o ekologické zpozdilosti*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-8454-4.
17. MANIATES, Michael, 2002. Individualization: Plant a Tree, Buy a Bike, Save the World?. In PRINCEN, T., MANIATES, M., CONCA, K. (eds.), *Confronting Consumption*, Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press. ISBN 0-262-16208-3. s. 43-66
18. MANIATES, Michael, 2002. In Search of Consumptive Resistance: The Voluntary Simplicity Movement. In PRINCEN, T., MANIATES, M., CONCA, K. (eds.), *Confronting Consumption*, Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press. ISBN 0-262-16208-3. s. 199-236
19. MEADOWS Donella H.; RANDERS, Jorgen; MEADOWS, Dennis L.; BEHRENS, William W. III, 1972. *The Limits to Growth: A report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books. Dostupné z: <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf>
20. PRINCEN, T., MANIATES, M., CONCA, K., 2002, *Confronting Consumption*. In PRINCEN, T., MANIATES, M., CONCA, K. (eds.), *Confronting Consumption*, Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press. ISBN 0-262-16208-3. s. 1-21
21. PRINCEN, T., MANIATES, M., CONCA, K., 2002. *To Confront Consumption*. In PRINCEN, T., MANIATES, M., CONCA, K. (eds.), *Confronting Consumption*, Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press. ISBN 0-262-16208-3. s. 317-328
22. ROMANO, Onofrio, 2015. *Dépendance* in D'ALISA, Giacomo, DEMARIA, Federico a KALLIS, Giorgos, 2015. *Degrowth: a vocabulary for a new era*. New York: Routledge. ISBN 978-1-138-00077-3 s. 86-90
23. VEBLEN, Thorstein, 1999. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 80-85850-71-0.
24. SOPEROVÁ, Kate, FAFEJTA, Martin, 2014. *Alternativní hédonismus a život v dobrovolné skromnosti*. In: ZAHŘÁDKA, Pavel, ed, 2014. *Spotřební kultura: historie, teorie a výzkum*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2372-8.

Elektronické zdroje:

1. ADAM, Tomáš, MICHAL, Aleš, 2021. *První odhad dopadů pandemie COVID-19 na ekonomiku ČR* [online]. [cit. 2021-7-28]. Dostupné z: https://www.cnb.cz/cs/o_cnb/cnblog/Prvni-odhad-dopadu-pandemie-COVID-19-na-ekonomiku-CR/
2. ALEXANDER, Samuel, USSHER, Simon, 2012. *The Voluntary Simplicity Movement: A multi-national survey analysis in theoretical context*. *Journal of Consumer Culture* [online]. vol. 12, issue 1, s. 66-86 [cit. 2021-7-7]. Dostupné z: <http://joc.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/1469540512444019>
3. AMANATIDIS, Georgios, 2021. Udržitelná spotřeba a výroba. *Fakta a čísla o Evropské unii* [online]. [cit. 2021-7-28]. Dostupné z: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/cs/sheet/77/udrzitelna-spotreba-a-vyroba>
4. ELGIN, Duane; MITCHEL, Arnold, 1977. *Voluntary Simplicity. Co-Evolution Quarterly*. Summer [online]. [cit. 2021-7-7]. Dostupné z: http://www.duaneelgin.com/wpcontent/uploads/2010/11/voluntary_simplicity.pdf
5. KALA, Lukáš, 2011. *Bludné cesty environmentální odpovědnosti*. In: *Ekolist*. Brno. [online]. [cit. 2021-5-7] Dostupné z: <http://ekolist.cz/cz/publicistika/eseje/bludne-cesty-environmentalni-odpovednosti>
6. KALA, Lukáš, GALČANOVÁ, Lucie a PELIKÁN, Vojtěch, 2017. *Narratives and Practices of Voluntary Simplicity in the Czech Post-Socialist Context*. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 53, 833-56. dostupné z: https://sreview.soc.cas.cz/artkey/csr-201706-0003_narratives-and-practices-of-voluntary-simplicity-in-the-czech-post-socialist-context.php
7. KELLER, Jan, 2020. Společnost konzumní. *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2021-5-10]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Spole%C4%8Dnost_konzumn%C3%AD
8. KRAUTOVÁ, Zuzana a LIBROVÁ, Hana. Spotřeba domácností a proces individualizace v environmentální perspektivě. *Sociální studia* [online]. 2016, 6(3) [cit. 2021-7-1]. ISSN 1214813X. dostupné z: https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/5733
9. KEMÉNYOVÁ, Irena, 2020. Spotřeba. *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2021-7-1]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Spot%C5%99eba>

10. LINHART, Jiří, URBÁNEK, Eduard, 2017. Způsob života konzumní. *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2021-5-10]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Zp%C5%AFsob_%C5%BEivota_konzumn%C3%A4D
11. POKORNÝ, David, 2010. Odpovědná spotřeba. *Metodický portál RVP*. [online]. [cit. 2021-7-28]. Dostupné z: https://wiki.rvp.cz/Knihovna/1.Pedagogick%C3%BD_lexikon/U/Udr%C5%BEiteln%C3%BD_rozvoj/Odpov%C4%9Bdn%C3%A1_spot%C5%99eba
12. Web 1: Základní pojetí konceptu udržitelného rozvoje [online]. *Ministerstvo pro místní rozvoj ČR*. [cit. 2021-7-28]. Dostupné z: <https://www.mmr.cz/cs/ministerstvo/regionalni-rozvoj/informace,-aktuality,-seminare,-pracovni-skupiny/psur/uvodni-informace-o-udrzitelnem-rozvoji/zakladni-pojeti-konceptu-udrzitelneho-rozvoje>
13. Web 2: PETIŠKA, Eduard, Jr. *Uvědomělá skromnost* [online]. Enviwiki; [cit. 2021-5-7]. Dostupné z: https://www.enviwiki.cz/w/index.php?title=Uv%C4%9Bdom%C4%9BI%C3%A1_skr_omnost&oldid=24866